

DEVLET BİLİMİ BAKIMINDAN KÖPRÜLÜ'NÜN ORTAÇAĞ KAMU HUKUKU KURUMLARI MAKALESİ VE TÜRK DEVLETİNİN VARLIĞI

KOPROLU'S MIDDLE AGES PUBLIC LAW INSTITUTIONS REPORT AND
TURKISH STATE'S BEING REGARDING STATE SCIENCE

Tekin AVANER *

AVANER, Tekin, (2018), "Devlet Bilimi Bakımından Köprülü'nün Ortaçağ Kamu Hukuku Kurumları Makalesi ve Türk Devletinin Varlığı", Belge Dergisi, C.2, S.16, Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Yaz 2018/II, ss. 992 – 1013.

Kabul Tarihi/Accepted: 30.06.2018

Öz

Türkler var oldukları uzun tarihi süreçte en çok devlet kuran uluslardandır. Ancak bu kadar çok ve etkili devlet kurmuş olmalarına karşın çoğu kez kendine özgü uygarlığı ya da devlet felsefesi olduğu göz ardı edilmeye çalışılmıştır. Türk kültürünün step özellikleri ile üzerinden geçtiği toprakların etkisiyle harmanlanmış bir bireşim yaratması pek çok kez itibarsızlaştırılma adına etki ve nüfuz altında olduğu şekliyle açıklanmak istenmiştir. Köprülü, 1937'deki Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu bildirisini ile bu görüşlere itiraz etmekte ve ortaçağ Türk hukuk kurumlarına dair kanıtlarıyla Türk devletinin varlığını bilimsel delilleriyle göstermeye çalışmaktadır. Bildiri bu anlamda oldukça etkili olmuştur. Devletin tarihte aranması yöntemiyle Köprülü, bir yandan araştırmacının formasyonunu diğer yandan izlemesi gereken düşünsel yolu ortaya koymuş ve "Türk devleti"nin varlığını bilimsel olarak kanıtlamıştır. Bu yazı anılan bildirinin izlediği yöntem üzerinden tarihte devleti anlama çabasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Devlet bilimi, Türk devleti, Türk hukuk kurumları, M. Fuad Köprülü

Abstract

During their presence in long historical period Turks are one of the most state founding nations. But although they founded that much and influential states their original civilization and state philosophy is tried to be neglected. Turkish Culture compounding the steppe characteristics with the territories involved by blending, often, to degrade, tried to be explained as under custody and influence. Köprülü, at the 1937 Turkish History Congress, with his proclamation objected these views and with evidences regarding the Turkish Law Institutions during the middle ages tried to present the presence of the Turkish state with scientific evidences. The proclamation was very influential in this respect. With his methodology of searching the state in history; Köprülü, presented the formation of an academic and the intellectual path as well and proved the existence of the Turkish state scientifically. This paper is the search for understanding the state in history with the path of the mentioned proclamation.

Keywords: History, state science, Turkish State, Turkish Law Institutions, M. Fuad Köprülü

Geliş Tarihi/Received: 08.06.2018

Giriş

Bellek yoksulu toplumların "bilimsel" görüş ve açıklamalar içeren çalışmalar bir yana gündelik tartışma konularında bile muarızlarına karşılık verememeleri doğal karşılanmalıdır. Ancak bu durumda sosyal bilimler bir dezenformasyon alanına dönüşecek ve olaylar ve olgular yeteri netlikte seçilemeyebilecektir. Böylesi bir durumun belirleyicileri hedeflerine ulaşırken, karmaşa her durumda ortaya atılan fikrin etkilediği mekânın mukimlerinin

*Dr. Öğr. Ü., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enst., Kamu Yönetimi ABD., Ankara, tekinavaner@hotmail.com, (orcid.org/0000-0003-4014-0131).

sorunu olarak kalacaktır. Tüm sorun bu yumağın çözülmesi sorunudur.

İşte 1930’larda genç Türkiye Cumhuriyeti devletinin de benzer bir durumla karşılaştığı anlaşılmaktadır. Bu tarihte yeni kurulmakta olan bir devletin önceki dönemden farklılaşmasını sağlayacak yeni arayışları olağandır. Ancak temel sorun bir ulus inşası sorunu ise bunun için dil ve kültür alanlarında olduğu gibi tarih alanında da kimi ulusal savların geliştirilmesi beklenmelidir. Bu savlarda romantizmin gereği olarak ve inşanın ivediliği nedeniyle zaman içinde kimi aksaklıklar görülebilir ancak onlar da kuşkusuz giderilmelidir.¹

Bu dönemde tarih alanında karşılaşılan sorun Türk devletinin varlığı/yokluğu sorunudur. Sorunun ortaya çıkışı tarihte Türk devleti, kimi önemsiz örnekler bir yana bırakılacak olursa, yoktur savından kaynaklanmaktadır. Fuad Köprülü’nün 1937 tarihli “*Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukuku’ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?*” (Köprülü, 1937) adlı bildirisini bu savı ortaya koyanları ve bunların savlarını incelemekte ve bilimsel yanıtlarını etkili olarak ortaya koymaktadır. Ancak çalışması asıl olarak Türk devletinin varlığını Türk kamu hukuku kurumlarından yola çıkarak açığa çıkarması bakımından önemlidir.² Nitekim bu çalışma önemli bir dönüm noktası olmuş ve izleyenleri açılan yoldan giderek Türk toplumunun tarihteki yapısını olabildiğince aydınlatmışlardır. Ne var ki araştırılması gereken konuların sayısının çokluğu bir yana ortaya konulan çalışmaların bile unutulmaya terk edildiği gözlemlenmektedir.³ Bu anlamda yazarın yukarıda belirtilen makalesi devlet incelemeleri bağlamında bu yazıda yeniden gün ışığına çıkarılmaktadır. Bir diğer deyişle burada devleti arayan bir araştırmanın kapsamı içinde ve yazarın Ortaçağ Türk Hukuk Kurumları makalesi temelinde bir inceleme yapılmak istenmektedir.⁴

Köprülü çalışmasını, ‘Meselenin Bugünkü Hali’, ‘Usul Meselesi’, ‘Geriye Bir Bakış’ ve ‘Müslüman Türk Devletlerinde Amme Hukuku’ başlıkları altında ele almaktadır. Çalışmanın başlığından güncel bir sorunun varlığı anlaşılmaktadır. Nitekim başlıkta yer alan soru çalışmanın içeriğini tam anlamıyla ortaya koyar niteliktedir. Sorunun İslam kamu hukukundan ayrı bir Türk kamu hukuku yoktur diyenlere yönelik bir yanıt niteliği taşıdığı açıktır. Bu yanıtın kapsamında genetik ve karşılaştırmalı bir yöntem içerisinde Türklerin bir devlet olarak İslamı benimsemelerinin irdelenmesinin gerçekleşeceğine kuşku yoktur. Bunun için öncelikle İslam öncesi Türk devlet ve toplum yapılarına yönelerek buradaki oluşumun her bir dönemdeki aşamalarının ortaya konulacağı beklenmelidir.

İslamın kabul edilmesinden sonra İslam hukukunun etkilerinin Türk devlet yapısı

1 Bu savların gerçekte dönemin ulusal ve uluslararası koşulları içinde doğrulduğu unutulmamalıdır. Nitekim uzun yıllar süren savaşlardan perişan çıkmış, harabeye dönmüş bir ülke, nüfusunun dörtte biri olan en dinamik genç nüfusu yitirmiş bir ulus, ilkel ziraat ve yabancıların elinde bulunan bir ekonomi, yokluk, dış borçlar, iç ve dış politika gibi büyük sorunlar genç Cumhuriyet’in çözmesi gereken sorunlardan bazılarıdır.

2 M. Fuat Köprülü, 4 Aralık 1890’da İstanbul’da doğmuş olup 1907–1910 yıllarında Hukuk Okuluna devam etmiş ancak burada verilen eğitimi yetersiz bularak okuldan diploma almadan ayrılmıştır. Kısa bir süre sonra ise, 20 Aralık 1913’de, Halit Ziya Uşaklıgil’in istifasıyla boşalan İstanbul Darülfünunu Türk Edebiyatı Tarihi profesörlüğüne (müderris) genç yaşta tayin edilmiştir. Köprülü’nün çalışma alanı asıl olarak Türk Edebiyatı Tarihidir ve o, bu konudaki çalışmaları ilerledikçe Türk Tarihinin başka dalları üzerinde de araştırmalar yapmıştır. 1912–1950 yılları arasındaki yalnız bilimsel yazılarını içine alan 406 eseri bir bibliyografyada toplanan Köprülü’nün, bu tarihten sonra da bilimsel çalışmaları bulunmakla beraber, önceki eserlerinin ikinci, üçüncü baskıları yapılmış durumdadır. 28 Haziran 1966’da ölmüştür. Daha ayrıntılı olarak bkz. Fahri Çoker, *Türk Tarih Edebiyatı Tarihidir ve o, bu konudaki çalışmaları ilerledikçe Türk Tarihinin başka dalları üzerinde de araştırmalar yapmıştır. 1912–1950 yılları arasındaki yalnız bilimsel yazılarını içine alan 406 eseri bir bibliyografyada toplanan Köprülü’nün, bu tarihten sonra da bilimsel çalışmaları bulunmakla beraber, önceki eserlerinin ikinci, üçüncü baskıları yapılmış durumdadır.*

3 Nitekim Divitçioğlu, uzun yıllar önce Köprülü (1941–42) tarafından şöyle bir sözü edilen Kök Türk toplumundaki kutsal kağanlık konusuna değinerek, bırakın antropologları, şimdiki dek hiçbir Türkologun bile bu konuda araştırma yapmadığını ifade etmektedir. Sencer Divitçioğlu, *Nasıl Bir Tarih? Kök Türkler, Karahanlılar*, Bağlam Yayınları, Şubat 1992, s.37.

4 Köprülü adı altında bundan sonraki kaynağı belirtilmemiş göndermeler bu bildiriye aittir.

üzerinde tamamen etkili olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu durumda Köprülü, Türkler gerçekte İslam hukukundan etkilenmiş olsalar bile bu etkilendikleri hukuk, başka toplumların daha önce etkilemiş oldukları hukuk anlayışıdır diye yanıt vermektedir. Üstelik bu etkilenme sonucunda bile Türklerin tamamen kendi yapılarını bir tarafa bırakmaları da beklenmemelidir.

A. TÜRK DEVLETİ ARAŞTIRMALARINDA FARKLI YAKLAŞIMLAR

19. yüzyılın sonlarından itibaren arkeoloji, Türkoloji, linguistik, antropoloji, etnoloji, etnografya ve tarih bilimleri arasında adları sayılamayacak kadar çok olan bilginler topluluğunun Orta Asya Türk Tarihi üzerinde yoğun bir çalışma içinde oldukları anlaşılmaktadır.⁵

Ne var ki Türk devleti üzerine yapılan neredeyse tüm araştırmalarda, araştırma alanına yönelik çözümlerlerin yetersizliği vurgulanmaktadır. Araştırmaların yetersizliği nedeniyle bu sahada çok çeşitli ancak kaynağı belli olmayan bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgilerde Batıda geliştirilen kimi kuramların ya da Batı devletlerine ait bilgilerin varlığı önemlidir.⁶ Bu durum tarihi ya da hukuki tüm araştırmaların dikkatlice ayıklanma ihtiyacını ortaya koymaktadır. Bu alanda özellikle oryantalist, İslamcı ya da resmi tarih ya da ırkçı açılardan ortaya çıkan ve nesneliği tartışmalı bilgilerin varlığı söz konusudur.

1. Oryantalistler

Bunlardan oryantalizm, doğu toplumlarını ısrarla “öteki” olarak tanımlaması ve bu toplumların kendilerine ait bir tarihleri ve dinamikleri olduğu gerçeğini kabul etmemesi sonucu ortaya koyduğu sığ ve tek taraflı görüşleri nedeniyle tartışmalı kabul edilmektedir. Üstelik bu yaklaşımda çok eski zamanlardan kalma edebi kaynaklara aşırı derecede bel bağlandığından, önyargılar, yüzyıllar boyunca tarihsel gerçekler dikkate alınmadan nesilden nesile aktarılır haldedir.⁷ Örneğin Ortaylı’ya göre, “16. ve 17. yüzyılın Avrupalısı Doğuya yabancı bir diyar olarak bakar, ancak bu bakışta yine de bir saflık vardır, önyargılırsa dine yöneliktir.”⁸ Öte yandan oryantalist dünya görüşünün pek çok unsuru ilk olarak bu dönem gezginlerinin yazdıklarında şekillenmiştir. Bunların en ünlülerinden girişimci bir tacir ve mücevheratçı olan Tavernier, Seyahatnamesinde, “şark despotizmi” olarak gördüğü şeyle ilgili pek güvenilir olmayan betimlemeler yapabilmıştır.⁹

Dönemin Avrupalı gezginlerinin siyasi yaklaşımlarının¹⁰ yanı sıra, genelde söz konusu bölgeyi kendilerinden önce gezmiş olanların yazdıklarını okumuş olmaları da sorun yaratmaktadır.¹¹

5 Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.22.

6 Öyle ki İzgi, Batılı bilim adamlarının daha 17. yüzyıldan itibaren Orta Asya Türk Tarihi ile ilgilendiklerini ancak Türklerin bu saha ile ancak 19. yüzyılda ilgilenmeye başladıklarını ifade etmektedir. Bkz. Özkan İzgi, “İslamiyetin Kabulünden Önceki Türk Tarihi”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, (ed.) Abdulkadir Yuvalı, 21–26 Mayıs 1984, Elâziğ, Bildiriler, Elâziğ, 1990, s.135.

7 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2001, s.15.

8 İliber Ortaylı, *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s.30.

9 Faroqhi, a.g.e., s.15.

10 Ortaylı’ya göre bu seyyahlar iki ayrı dönemde incelenebilir. Örneğin Ortaçağ ve Rönesans devrinin gezginleri Doğuya düşman da olsa sadece kendilerinden farklı bir toplum olarak bakmışlardır. Hiçbir zaman bir küçümseme yoktur. Yapılan karşılaştırmalarda bu tutum daim vardır. 18. yüzyılın gezgini ise çoğunlukla iktisat bilgisi olan bir tüccar, olası bir siyasi müdahale için ülkenin iç durumunu araştıran bir diplomat veya bilimsel tavırla öne çıkarılan bir tarihçidir ve bu ülkelere karşı değişik bir yaklaşımı vardır. Sonuç olarak Avrupalıların, Doğu ülkeleriyle geri kalmış, değişime kabiliyeti olmayan bir dünya olarak ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Bkz. Ortaylı, a.g.e., s.30.

11 Faroqhi, a.g.e., s.16. Prusyalı A.J. Mordtmann Sen (1811–1879) ve Çek Alois Musil (1868–1944) gibi bazılarının ise casuslukla diplomatik misyonu eş anlamlı yürüttükleri bilinmektedir.

Bilindiği gibi Çin, Hint, Arap, Fars, Ermeni, Süryani, Grek, Rus, Macar, Bizans ve Latin yani Türklerle temas etmiş olan her ulusun dilinde kaynaklar mevcut olmuştur. Türkler kendi tarihlerini genellikle bu kaynaklar yolu ile öğrenmek zorunda kalmışlar dolayısıyla da bu ulusların tarihçilerinin yazdıklarıyla yetinmek zorunda olmuşlardır.¹² Böylece Orta Asya Türk Tarihi için özellikle çok önemli bir konunun kaynak sorunu olduğu ortaya çıkmaktadır. Faroqhi'nin Osmanlı tarihçilerinin kullandıkları paradigmaların neredeyse hiçbirini kendileri üretmemişlerdir tespiti de bu anlamda değerlendirilmelidir.¹³

Birinci Türk Tarih Kongresinde Köprülü, üçüncü oturumda yaptığı konuşmayla tüm bu durumu şöyle özetlemektedir: *“Türk tarihi hakkında şimdiye kadar Avrupa’da yapılmış olan incelemeler itiraf etmelidir ki, henüz başlangıcında denilebilecek bir haldedir ve bu tarih henüz eskiliği oranında daha etraflı ve daha derin zamanları kapsayacak şekilde incelenmiş de değildir.”*¹⁴ Ne var ki günümüz Türk tarihçisinin Batı entelektüel formasyonu yoğunluğu karşısında üstelik yetersiz Batılı araştırmalar karşısında kalışı ve doğu kaynaklarını birinci elden okuma yeterliliklerini kaybediyor oluşu, kapsamlı inceleme kabiliyeti ve onca birikimin yeni nesillere aktarılmasını engelliyor gibidir.

2. İslam Hukukçuları

Öte yandan bütün bunların dışında ülkemizde de özellikle teoloji okumuş bazı yazarların İslam ülkelerinde ve özel olarak da Müslüman Türk devletlerinde, “şeriat” dışında geçerli bir hukuk olmadığını ve olamayacağını savundukları görülmektedir.¹⁵ Böyle düşünenlerin İslam Tarihini de sadece Arap tarihi olarak aktardıklarını belirtelim.¹⁶ Köprülü de, *“... müslüman hukukçulara göre, İslam hukuku çerçevesinden ayrı bir ortaçağ Türk hukukundan bahsetmeye ya da bu kurumların varlığını kabul etmeye olanak yoktur”* demektedir. Ancak bu düşünceyi savunanlara karşı aşağıda ayrıntılı incelenecek Köprülü dışında üç tarihçinin görüşleri de ileri sürülebilir. Bunlar; Zeki Velidi Togan, Barthold ve Halil İnalıcık’dır.

Zeki Velidi, Orta Asya’daki Kazakları örnek vererek, *“şimdiki Kazakistan’da yaşayan Türkler, M.S. 940 yılında toptan müslüman olmuşlardı. Bin yıldan fazla bir zamandan beri müslüman olan Kazakistan Türkleri’nde hiçbir zaman şeriat, zan denilen örfi kanuna galip gelememiştir.”* *“Giriş ... eserimde ilk Osmanlı “yasak”ı ve kanunlarından şer’iatla koşut yaşayan bir antitez olarak bahsedilmiştir (330–378)”* diyerek Şer’iatın Türkleri hiçbir zaman tam olarak kuşatmadığını ve Türklerin kendi özgürlük alanlarını hep sürdürdüklerini ifade etmektedir.¹⁷

Barthold ise, Müslümanlardan cizye alınması gibi tamamen şer’iata aykırı örnekler göstererek, *“Timur ve Uluğ Beğ zamanında Semerkant’ta hayatın dini hükümlerin kayıtlarına ne kadar az tabi olduğunu”* saptamaktadır.¹⁸

Türk egemenliğinin 11. yüzyıl ortasında yayılmasıyla, kanun ilkesinin de İslam hukuku uygulamasına yerleştiğini belirten İnalıcık, Türklerce egemenliğin, *“hükümlerlik”* in hükümdarın kanun koyması (törü) ile doğrudan doğruya ilgili görüldüğünü vurgular. Yazar, *“Türk hükümdarlar, siyasi otoritelerine herhangi bir sınır tanımak istemiyorlardı. Kanun*

12 İzgi, a.g.m., s.137.

13 Faroqhi, a.g.e., s.5.

14 Türkdoğan, a.g.e., s.40. Birinci Türk Tarih Kongresi 2-9 Temmuz 1932’de gerçekleştirilmiştir.

15 Yazar bunlara örnek olarak Abdülhak Kemal Yörük, Şemsettin Turkut ve Tahir Taner gibi bir kısmı kendi hocası olan kimi isimleri vermektedir. Bkz. Turgut Akpınar, *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi*, İletişim Yayınları, 2.baskı, İstanbul, 1999, s.183.

16 Zekeriya Kitapçı, *“Türk Tarihinin İslam Tarihi İle Birleşmesi ve Bütünleşmesi”*, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Abdulkadir Yuvalı (ed.), 21–26 Mayıs 1984, Elâzığ, Bildiriler, Elâzığ, 1990, s.273.

17 Akpınar, a.g.e., s.183.

18 Akpınar, a.g.e., s.183.

(prensibi) Osmanlıların doğuşundan hemen önceki devrede Yakın Doğu'da yerleşmiş durumdaydı” der ki bütün bu açıklamalar, İslam ülkelerindeki “şer’iat dışında kanun” ilkesinin Türkler tarafından getirildiğini ve bunun aşağıda görüleceği gibi, Osmanlılar devrinde en ileri şeklini aldığını ortaya koymaktadır.¹⁹

Tam da burada “örfi” hukuk ve “örf’ü adet” hukuku farkını belirtmek gerekir. Örf-ü adet hukuku pozitif hukukun yazılı olmayan hukuk hükümleri, normlarıdır. Örfi hukuk ise yetkili organlar tarafından konulan yazılı hukuk kurallarından olup, burada kanun koyucu Osmanlı padişahıdır.²⁰ Nihayet örfi hukuk İslami esaslardan kaynaklanmaz (örneğin, kardeş katli).²¹

3.Etnik Milliyetçiler

Öte yandan Berktaş, milliyetçiliğin, 19. yüzyılın ikinci ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki Akçura, Gökalp ve Köprülü gibi bazı büyük ideologlarının, insanlığın genel gelişiminin esaslı bir parçası olarak kavradıkları Türklerin tarihinin ve Türk-İslam tarihinin evrimsel bütünlüğünü kurmak yolunda çok önemli adımlar atmış olduklarını belirtmektedir. Ancak bunlar “her ne kadar partikülarist deformasyonlardan kendilerini tamamen arındıramamışlarsa da, burjuva-demokratik sürecimizin 1908 ve 1919-1923 gibi hamleleri içinde edindikleri çağdaş zihniyet sayesinde, Batı Ortaçağını aydınlatmada kullanılmış yaklaşımları bizim Ortaçağımıza da uygulamakta ısrar ettikleri ölçüde, en azından “klanların başlangıcından Osmanlı İmparatorluğuna kadar devam eden karanlık devirler”in Batılı halkların tarihlerindeki benzer dönemlerle karşılaştırılabilirliğini son tahlilde esas almışlardır.”²²

Köprülü'nün de tarihsel oluşum ile sürekliliğe, olaylar arasındaki bütüncüllüğe (holistik) son derece dikkat ettiği gözlenmektedir. Yazarın bu yöndeki görüşleri, bir yandan Türk toplumunun kendi iç meselelerini bir kopukluk yaratmadan tarihsel perspektifi içinde yorumlamayı sağlarken, öte yandan İslam dünyasının tarihini anlamak açısından da yine döneminin Türk tarihine başvurmadan hiçbir konuyu gereği gibi açıklamak olası değildir.²³

Köprülü'nün ileri sürdüğü tezin ilk izleri, 1913-1918 yılları arasında çıkan Bilgi Mecmuası ile Milli Tettebbu'lar Mecmuası'nda bulunmaktadır. Yazar burada “Bütün Türk tarihi ve Türk kültür tarihi, kaynaklarından bugüne kadar zaman ve mekân içinde bir bütün olarak incelenmelidir.” demektedir.²⁴

Kısacası Köprülü'ye göre;²⁵

19 Akpınar, a.g.e., s.183-184.

20 Akpınar, a.g.e., s.187- 188.

21 Uzunçarşılı ve Shaw, tarihte Türklerin kurduğu en büyük devlet olan Osmanlı Devleti'nin kudreti ve uzun yaşamasının sebebini onun yarattığı ve uyguladığı, zaman ve zemine uygunluk gösteren hukuk sistemine bağlamaktadırlar. Bkz. Akpınar, a.g.e., s.261.

22 Yazara göre, “En çok Köprülü'nün, bütün ayrıntılarında sağlıklı bir şekilde, fakat fazla teorileştirmeksizin çalışmalarını ortaya koyduğu görülmektedir.” Halil Berktaş, *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yay., 2.baskı, 1989, s.153. Faroqhi ise milliyetçi tarihyazımına tepki duyan yazarlara işaret etmektedir. Faroqhi, a.g.e., s.14.

23 W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Fuad Köprülü tarafından yazılan başlangıç, s.XIII., 3.basım, 1973'e atfen Türkdoğan, a.g.e., s.51-52.

24 Bunun için de, “... çeşitli Türk toplumlarını (şubelerini) birbirleriyle ilgisi olmayan ayrı milletler sayarak aralarındaki bağıntı ve ilişkileri anlamayan, genel Türk tarihini bir “bütün” şeklinde incelemeye ihtiyaç görmeyen” bir tarih düşüncesine Köprülü taraftar gözükmemektedir. Türkdoğan, a.g.e., s.52. Köprülü din tarihi alanında da edebiyat alanında olduğu gibi, Anadolu'yu Orta Asya Türk medeniyetine bağlayan ipuçlarını meydana çıkararak, Anadolu'da asırlarca hâkim olan birtakım dini ve sofiyane akımların niteliğinin anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bkz. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları*, TTK Basımevi, Ankara, 1943. Edebiyat tarihi için de bkz: Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1.basım, İstanbul Matba'a-i Amire, 1919 (2.basım Ankara Üniversitesi Basımevi, 1966.). Ayrıca, Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Basımevi, 3.baskı, Ankara, 1999 (ilk baskı 1966, 2. baskı 1986).

25 Türkdoğan, a.g.e., s.53.

1) Bir dönemde tarihsel olguyu açıklamak söz konusu ise, her şeyden önce o döneme damgasını vuran, çeşitli kültür merkezlerindeki gelişmeleri göz önünde tutmak gerekir.

2) Bir ulusun sosyal tarihi onun geçmişiyle bütünleştiğinden, herhangi bir noktadan itibaren olguların yorumlanması kopukluk yaratabileceğinden tarafsızlık ilkesi tehlikeye düşebilir. Bu nedenle, “süreklilik” ve “bütüncüllük” tarihsel yöntemin vazgeçemeyeceği bir kavram çiftidir;

3) Sadece bu ulusun folklorunu araştırmak demek, onun temelinde yatan “çok bataryalı” etkenleri –iktisat, hukuk, ahlak ve genel ideolojisini bilmeyi gerektirir.

Gerçekten de Fuad Köprülü İkinci Türk Tarih Kongresinde, İslam Hukukundan Ayrı Bir Türk Kamu Hukuku’nu bu anlayışla ve tarihi seyri içinde ele alarak tam bir aydınlığa kavuşturmuştur.²⁶

Önce bütün İslam ülkeleri hakkında ilgi çekici bilgiler veren Köprülü, sonunda şeriat ve dini hukuku inceleyerek, İslam ülkelerinde hiçbir zaman tek hukuk sistemi olmamıştır sonucuna ulaşmıştır. Öncelikle ona göre İslam hukukunda özellikle kamu hukuku alanında büyük boşluklar vardır. Devlet hayatı bunların tamamlanmasını zorunlu kılar. Ayrıca dini hukuk özelliği nedeniyle ve özellikle dört büyük hukuk ekolünün teşekkülünden sonra 10. yüzyılda içtihat kapısının fiilen kapanmasından sonra katılaşmış ve devletlerin, hayatın, toplumun binbir ihtiyacını düzenleme zorunluluğu, şeriat dışında “laik” denebilecek hukuk kaidelerini arama ve bunları vaz’etme zorunluluğu doğurmuştur.²⁷

Batılı bilginler arasında I. Goldziher başta olmak üzere, A. Mez, R. Levy, Jaeschke, U. Heyd gibi tanınmış birçok bilim adamı da bu hukuk ikiliğine işaret etmişler ve Müslim ve gayrimüslim eski bazı yazarların ifadelerini aktarmışlardır.²⁸

B. ORTAÇAĞ²⁹ TÜRK HUKUK KURUMLARI

Köprülü yanıt arayışında ilk olarak sorunun 1930’lardaki güncel konumunu ortaya koyarak işe başlamaktadır.³⁰ Bunun için öncelikle kültür tarihinin verilerini ele almakta ve Türklerin İslam uygarlığının oluşumundaki rolünün yeterince anlaşılmadığını belirlemektedir. O günlerde yeni yeni anlaşılmaya başlansa da on asırdan fazla zamanda içinde yer aldığı dini ve kültürel topluluğun en önemli bileşeni olan Türklerin askeri, siyasi yönlerden olduğu kadar kültürel yönlerden de hâkim rolünün varlığı kaçınılmazdır. Ancak Köprülü’ye göre, kültürel yönün bir miktar geriden gelmesinde, asıl çalışma konusu da olan ve hukuki kurumlar tarihi adını verebileceğimiz alandaki Müslüman hukukçuların olumsuz yaklaşımının payı büyüktür. Bunlara göre, İslam hukuku çerçevesinden ayrı bir ortaçağ Türk hukukundan bahsetmeye ya da bu kurumların varlığını kabul etmeye olanak yoktur. İslam hukukçularının bu bakış açıları son derece dar, şematik ve dogmatik bir yaklaşımı benimsemelerinden kaynaklanmaktadır. “Değişmez bir İslam hukuku” anlayışı 26 İkinci Türk Tarih Kongresi 20–25 Eylül 1937’de, İstanbul’da Dolmabahçe Sarayında, yapılmış ve yerli ve yabancı uzmanlar tarafından çeşitli bildiriyle desteklenmiştir.

27 Akpınar, a.g.e., s.182.

28 Akpınar, a.g.e., s.182–183.

29 Bugün ülkemizde de kabul edilen tarihi çağlar tasnifi, ilk olarak 17. yüzyıl sonlarında Almanya’da Halle Üniversitesi profesörlerinden Ch. Cellarius tarafından yapılmıştır. Fakat bu tasnifin sadece Avrupa tarihine uygun düştüğünü belirtmek gerekir. Nitekim Batı tarihinde yönetim biçimi, din, hukuk, sosyal durum ve kültür gibi toplumun 5 ana cephesi bakımından İlk, Orta, Yeni ve Son çağlar arasında büyük ayrılıklar bulunduğu kesindir. Ancak Türk tarihinin Eskiçağı, Ortaçağı ya da Yeni ve Son çağları açıkça tayin edilememiştir. İbrahim Kafesoğlu, Abdulkadir Donuk, “Türk Tarihinin Taksimatı (Türk Tarihinde Çağlar Mes’esi”, *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Abdulkadir Yuvalı (ed.), 21–26 Mayıs 1984, Elâziğ, Bildiriler, Elâziğ, 1990, s.37–41.

30 M.Fuad Köprülü, “Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukuku’ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?”, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

Türklerle birlikte tüm Müslüman kavimlerde oldukça etkili izler bırakmıştır. Bu durum son dönemlere dair Türk hukukçularını da etkilemiş bulunmaktadır.

Öte yandan batı hukukçularının yaklaşımı da yukarıda anlatılanlardan pek farklı değildir. Bu araştırmacılar, İslam ve Türk tarihi üzerinde çalışırken siyasi kurumlar (yani kamu hukuku) üzerinde de araştırmalar yapmışlar ve bu araştırmalarından yukarıdaki olumsuz yaklaşımı destekler sonuçlara ulaşmışlardır. Bunlardan P. Bisoukides'in değerlendirmesinde sadece Kanuni Sultan Süleyman dönemindeki gelişme nedeniyle Osmanlı Türklerinin özel bir hukukundan bahsedilebileceği ileri sürülmektedir ki bundan önceki dönemler ise İslam ve Bizans kurumlarının alındığı ve benimsendiği zaman dilimlerini gösterir.

Köprülü tam da burada yaptığı çalışmanın amacının yerli ya da yabancı yazarların yanlışlıklarını düzeltmek veya ayrıntıya kaçacak konuların eleştirisi olmadığını ikaz etmektedir. Bu yazarların Türklerin yalnız özel hukuk alanında değil, kamu hukukunda da taklit ve aktarmacılıkla yetindiklerine dair iddialarına başka çalışmalarında yazar, ayrıca ve ayrıntılı açıklama ve eleştiriler de getirmektedir.³¹

Ancak yine de Köprülü, Batılı yazarları bu denli yanlış ve olumsuz sonuçlara yönelten başlıca sebepleri de kısaca açıklamaktan kendini alamaz. Varsayımı iki husus üzerine yükselmektedir. Buna göre, Batılı yazarlar; a) Türkler hakkında olumsuz yaklaşımlara sahiptirler, b) Türklerin tarihi ve sosyolojik kültürlerinin bilgisinden yoksundurlar.

Türkler hakkında, her türlü çağdaş teşkilattan yoksun ve göçebe geleneklerinden kurtulamamış basit askerler olarak bir kabul oluştuğunda, Batılı yazarlar bu kabulden yola çıkarak, İslam kültürü etkisi dışında bir Türk hukuku aramaya zaten girişmemektedirler. Gerçekte ise, bu gibi bilim adamları, Türklerin daha İslamlığı kabul etmeden önce de özel bir kültür sahibi olduklarını hatırlarından geçirmemektedirler.

Öte yandan Türk hukuk tarihiyle şu ya da bu şekilde araştırma yapmış olanların içinde bulunduğu akademik kısıtlılıklar da bu sorunun anlaşılmasının önünde önemli diğer bir engeldir. Çünkü filologlar ya da İslam hukukunu araştıran hukukçular son derece sınırlı bir çerçevede konuya yaklaşabilirler ve yaklaşmışlardır. Geniş anlamda tarihi ve sosyolojik kültürden yoksun bulunan bu araştırmacıların yaptığı, metinlerin eleştirisi ya da durumun açıklanmasıdır ki bu son derece yetersizdir. Kaldı ki bunlar Türk hukuk sisteminin nasıl aranacağına dair ne yapılması gerektiğine de akıl yürütebilecek donanıma sahip değillerdir. Burada tarihçilerin konumu ilginçtir. Bunlar gerçekte araştırma alanları nedeniyle hiç değilse siyasi ve yönetsel kurumlarla az çok ilgilenirler, ancak onlar da tarihin daha fazla askeri ve diplomatik olaylarıyla ilgilenmişler ve kurumsal yapıları gözden kaçırmışlardır. Dolayısıyla burada sosyal tarih araştırmacılığının eksikliğini açıkça görmekteyiz.³²

1. İslam Öncesi Türklerde Kamu Hukuku Kurumları

Türklerin İslam kültürü çerçevesinde kendilerine özgü bir kamu hukuku yaratıp yaratmadıkları konusunun araştırmasına başlamadan önce, bununla bağlantılı diğer bir sorunun aydınlatılması da zorunludur. Köprülü'ye göre bu konu Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce, kendilerine özgü hukuki kurumlara sahip olup/olmadıkları üzerinedir. Bu konuda ilk olarak, ilkel toplulukların bile kendi yapılarına uygun hukuki kurumlara sahip oldukları temel sosyolojik bilgisi yeterince aydınlatıcıdır. Bu durumda Türkler gibi, tarihin en eski zamanlarından beri büyük siyasi yapılar kurmuş bir ulusun, yalnız özel hukuk alanında değil, kamu hukuku bakımından da kendine özgü kurumlar meydana getirmiş olması doğal bir sonuç olmalıdır. O döneme kısaca göz atmak gerektiğinde; öncelikle

31 Bkz. M. Fuad Köprülü, "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Cilt 1, 1931.

32 Köprülü, "Ortazaman...", a.g.m., s.25.

tüm Türkleri göçebe olarak değerlendirmek tamamen yanlıştır: Göçebe veya yarı-göçebe Türk toplulukları da bulunmakla birlikte, Eftalitler, Bulgarlar, Güney Uygurlar gibi Türk boylarının / şubelerinin yerleşik olduklarını da bütün kaynaklar ortaya koymaktadır. Ayrıca göçebeliliğin de farklı şekilleri olduğunu vurgulamak gerekir.³³ Çünkü coğrafi şartlar ve ekonomik zorunluluklar bu yapıların üstünde son derece etkilidirler. Öte yandan, bu yaşayış tarzında da yüksek bir kültür seviyesine erişmenin olası olduğunu ortaya koyan, özellikle Karadeniz'in kuzeyinden geçen Türk kavimleri hakkında yapılan araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalarda askeri teşkilat, savaş araçları ve tekniği gibi konulardaki Türklerin üstünlüğü rakiplerinin kronikçileri tarafından bile itiraf edilmiştir. Bu arada bazı göçebe Türk topluluklarının bu istilacı atlı göçebelere yönetsel ve siyasi kurumlar bakımından da daha ileride olmaları da doğaldır. Bu bölümde Köprülü göndermelerinde yanlış bulduğu batılı yazarların görüşlerini yine batılı yazarlara dayanarak çürütmektedir. Ancak yazar şunu da vurgulamaktadır; istila sürecinde Türklerin yönlendikleri toplumların tarihçileri ki bunlar arasında Avrupa kronikçileri, Çin yıllıkçıları, çeşitli İslam ve Hıristiyan kaynakları bulunmaktadır; son derece gerçek dışı nitelikte yazılar yazmışlardır. Oysa Balkanlardaki durum bu bölge bilim adamları tarafından açıkça ortaya konmakta ve Osmanlı'nın kültürel etkilerini itiraf etmektedirler. Dolayısıyla yukarıdaki yazıların ve hiçbir iz bırakmadan gelip geçen bir göçebe selini anlatan bilgilerin önemi ortaya çıkmış olur. O halde bunların, ortaçağ kronikçilerinin, Türkler hakkındaki değerlendirmelerine ihtiyatla yaklaşmak gerektiği açıkça ortaya çıkmış olacaktır.

Merkezi ve Orta Asya'nın göçebe toplumları hakkındaki Krader'in görüşleri de Köprülü'yü destekler niteliktedir. Yazara göre bu bölgede, üç bin yılı aşan tarihlerinin akışı içinde devleti, hem soyut hem somut biçimleriyle kurup geliştiren göçebe toplumlar bulunmaktadır. Bu göçebelilerin devletleri, ilk kez modern çağdan önceki bin yıl içinde Çin, Hindistan, İran gibi tarımcı halkların ülkelerinin sınırlarında görülmüştür. Ancak "*zaman zaman Türklerin, Moğolların ve Asya'nın içeri bölgelerinin öteki göçebelilerinin devlet kurmadıkları söylenir. Ne var ki devletlerini tarımcı halkların devletlerinden bin, bin beş yüz yıl kadar sonra kurdukları kesindir; ama devleti tarımcı halkların devlet formasyonlarının etkisiyle mi, ona tepki olarak mı kurdukları pek belli değildir.*" Yine de bu, göçebelilerin hiçbir devlet kurmadıklarını söylemekle aynı şey değildir. Gerçekten bu topluluklar, önce Avrasya'da ve Afrika'da devleti marjinal ve yeni bir tarihsel olgu olarak kurmuş ve sonra onu, dünyanın bu bölgelerinin tarihinin tam gelişkinlik düzeyine ulaşmış bir ögesi noktasına dek geliştirmişlerdir.³⁴

1.1. Bir Devlet Olma Kanıtı Olarak Unvanlar

Divitçioğlu da Türklerin devletli olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Ona göre örneğin "kağan" gibi Türklerde kullanılan bazı unvanlar Türklerin devletli toplumlar olduğunu

33 Gökalp ise Türkleri göçebe olarak değerlendirirken bunun aşiretten farklı olduğunu ve sosyal hayat yönünden gelişmiş bir toplum olduklarını vurgulamaktadır. Gökalp'in ifadesiyle, "*Eski Türkler, göçebe idiler. Fakat, aynı zamanda, sosyal hayat itibarıyla, yüksek bir tipe mensupturlar. Türk illerini, Arap Berber aşiretlerine benzetmek doğru değildir. Onlar henüz aşiret devrini geçmemişlerdir. Eski Türklerde kaç kez siyasal hayat Tudunluk, Yabguluk, Hakanlık tiplerinden geçerek, İlhanlık tipine kadar yükselmiş olduğu bilinmektedir. Türklerin en aşağı derecesi il'dir. İl ise, bir aşiret değil, küçük bir millettir.*" Z. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, cilt:1, s.19'dan aktaran Türkdöğen, a.g.e., s.113.

34 Literatürde göçebe toplumlar arasında devlet kurulmuş olsa bile ancak devletin tarımsal topluluklar arasında oluşmasıyla birlikte kurulmuş olabileceği yolunda bir varsayım ileri sürülmektedir. Böyle bir varsayım, devlet kuramı ile ilgili tartışmanın bugün ulaşılmış bulunduğu aşamaya sunabileceği pek az şey bulunan yayımlılık (difüzyonizm: antropoloji, belli araç, kurum ve düşüncelerin önce bir odaktan çıkıp, dünyaya oradan yayıldıkları görüşünü benimseyen bakış açısı ve okuldur.) kuramına dayanmaktadır. Ancak bu çeviri yapan Alaeddin Şenel ilgili bölümde çevirenin notu olarak koyduğu dipnotla yazarın bu görüşüne katılmadığını belirtmektedir. Bkz: Lawrence Krader, "Devletin Asya Göçebelileri Arasındaki Kökeni", *Erken Devlet*, (ed.) Henri J.M. Claessen, Peter Skalnik, İmge Kitabevi, çev. Alaeddin Şenel, Ocak 1993, s.139-140. Ümit Hassan'a göre de, "*insanlık tarihi (tarihöncesi-öntarih-tarih kesintisizliği ve değişimi), basitten karmaşığa doğru gelişmiştir. Her somut gelişmenin tarihsel anlamı, toplumun ilk örgütlenişleriyle ilişkilidir.*" Ümit Hassan, *Eski Türk Toplumları Üzerine İncelemeler*, Alan Yayıncılık, 2.Baskı, 2000, s.11.

kanıtlamaktadır. Stepokrasi olarak adlandırdığı bu dönemde (VI. ile X. Yüzyıllar arasında) yazar, okyanustan Aral Gölü'ne, Baykal Gölü'nden Tibet'e kadar uzanan kıtada yaşayan boy ve budunlar arasında birçoğunun devlet-siz olduğunu söylemektedir. Bu dönemde buralarda henüz toplumsal derecelerin oluşmadığı, buyuranların siyasal kertede bir mevkiinin temsilcisi olarak değil de boyun günlük işlerini yürütmek üzere kendi aralarından seçilen ya da başka bir yoldan başa getirilen, görevin geçici olarak verildiği başkanlarca yönetilen devlet-siz çok sayıda topluluk bulunmaktadır. Türkler bakımından bu konu daha yakından incelendiğinde Türklerin devletli topluluklardan olduğu görülecektir. Çünkü Türklerde kullanılan bazı unvanlar bir devletin varlığını ortaya koymaktadır. Örneğin Doğu Kök Türkleri bazı budun başkanlarına *kağan* demektedirler. Yazara göre, öyleyse bunlarda, şu ya da bu derecede, bir devlet aygıtı oluşmuştur. Üstelik Doğu Türk Kağanlığının *devletli* olduğu kullandığı sivil ve asker yönetici sayısının bolluğuyla da bellidir. Ancak, devlet kurmuş bir toplumda bu kadar çok memur bulunur. Çin belgelerine göre (bir zamanlar) bu görevlilerin sayısı 28'dir. Öyle ki "*her görev verasetle geçer.*"³⁵

Burada Köprülü'nün önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Nitekim unvanların bir devletin varlığının kanıtı olduğunu ilk kez Köprülü ifade etmiştir. Öyle ki eski geleneklerin sürekliliğini sorgulayan yazar Asya ve güney ve doğu Avrupa'nın çeşitli alanlarındaki değişik isimler altında görülen Türk devletlerinin hukuki kurumları hakkında henüz önemli hiçbir araştırma yapılmış olmadığını fark etmiştir. Uygur, Hun, Hazar, Avar, Bulgar Türkleri bunlardandır. Ancak bunlar hakkında yapılan dağınık ve yetersiz araştırmalar bile bunların ilkel sayılamayacak düzeyde bir hukuki gelişim aşamasında bulduklarını göstermeye yeter. Bunlar arasındaki benzer özellikler hemen dikkati çekmektedir. Nitekim hukuki şekiller, onlara bağlı kamu hukukuna dair birtakım kabuller, benzer rütbe veya memuriyet isimleri, aralarındaki asırlarla anlatılan zaman aralığına rağmen birbirine benzer değerleri gösterebilmektedir. Köprülü bunlara daha sonra örnekler vermeye çalışacaktır. Örneğin, sağ sol ayrımı (12'si sağda 12'si solda memuriyetler), *egemenlik anlayışı*, *yuğruş unvanı*, protokol unvanları, kamu hukuku alanında eski geleneklerin sürekliliğine bir kanıttır.³⁶

Köprülü Eski Türk unvanlarını, yalnız dil tarihi bakımından değil, genellikle kültür tarihi ve özellikle Türk kamu hukuku tarihi bakımından da çok büyük öneme sahip olmaları yönünde değerlendirmektedir: "*Hiyung-Nu'larda, Eftalitler'de, Avarlar'da, Tu-Kiiler'de, Uygurlar'da ve daha birçok eski Türk devletlerinde, siyasi veya sosyal bir mevki veya bir kamu görevi ifade eden birtakım unvanlar mevcuttur ki, bunların metodik bir tarzda incelenmesi sayesinde, eski Türk cemiyetlerinin sosyal yapısını ve hukuki teşkilatını anlamak olanağı hasıl olacaktır.*" Öyle ki, "*çeşitli zaman ve mekanlarda, birbirinden bazen çok farklı medeniyet daireleri içinde yaşayan Türk devletlerinde bu unvanlardan her birinin*

35 Sencer Divitçioğlu, *Köktürkler, Kut, Küç, Uluğ*, YKY, genişletilmiş 2.baskı, İstanbul, Ekim 2000. s.289–294.

Ancak Arsal aynı görüşü paylaşmaz. Arsal'a göre Hun devletinde ve Hunlardan sonra kurulan Türk devletlerinde irsi sınıf yoktur. Her fert, her nefer en yüksek kumandan derecesine kadar yükselebilir. Fakat bu esas, mutlak değildir. Bunun istisnaları vardır. Örneğin, hâkim Tengri Kut'lar sülalesine mensup olan şahıslar ayrıcalıklı gruptur. Özellikle Mete'nin kurduğu teşkilat bir aristokratlaşma girişimi olarak değerlendirilebilir. Çünkü Mete, bütün büyük eyaletlerin başına vali olarak kendi akrabasını tayin etmiş bulunmaktadır. Bkz. Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, İsmail Akgün Matbaası, 1947, s.213. Yazar buradan yola çıkarak Hun devletinin teşkilat yapısını inceler ve Batı ile Hunları karşılaştırarak Hun devletinin Avrupa feodalitesinden farklı olduğunu belirler. Ancak Hun devleti mutlak ve merkezi bir monarşidir. Fakat bu monarşide feodalite unsurları da bulunmaktadır. Ona göre bu devlet feodalite esaslarıyla telif olunan bir merkezi monarşidir. Arsal'a göre işte bu Türk feodalitesidir. Arsal, a.g.e., s.222–225.

36 Asya Hun Devleti, Göktürkler, Uygurlar, Karahanlılar ve Selçuklularda olduğu gibi Türk devletlerinde sağ ve sol (yani doğu ve batı) dirlik devletleri ayrımı bulunmaktadır. Hatta biz bu ayrımı, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği biçiminde Osmanlı Devleti'nde de görmekteyiz. Mahmut Arslan, "Eski Türk Devlet Anlayışı ve "Çifte Hükümdarlık" Meselesi", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu*, Abdulkadir Yuvalı (ed.), 21–26 Mayıs 1984, Elâzığ, Bildiriler, Elâzığ, 1990, s.223.

karşılaştırmalı bir şekilde incelenmesi, yalnız çeşitli Türk şubelerinin değil, sair arkaik kavimlerin de karşılaştırmalı kamu hukuku tarihini meydana çıkarmak bakımından çok önemli sonuçlar verecektir.”³⁷

Bu unvanlara örnek olarak, *sagun*, *kök-sagun*, hakandan bir kademe aşağı olan ve daha Avarlar arasında var olduğu bilinen, 11. yüzyılda Karahanlılar’da ve 12–14. yüzyıllarda da Hindistan Türkleri arasında var olan *yuğruş* unvanı, alp anlamındaki *çapar* unvanı gösterilebilir. Son unvan Dede Korkut hikâyelerinde geçtiği gibi, Moğollarda, Peçenekler’de ve Oğuzlar tarafından da kullanılmıştır.³⁸

Türklerde büyük memurların isim ve unvanları şunlardır:³⁹

- ✓ Yabgu,
- ✓ Şad,
- ✓ Tegin,
- ✓ Alpagu,
- ✓ Tudun.

Bu unvanlar yakından incelendiğinde Türk toplumunun dizekli (hiyerarşik) bir toplum görünümünü verdiği görülecektir. Türk kağanı *Tengri* tarafından seçilmiş bir ölümlü, belli tözlerle donatılmış bir haberci bir vekildir. Vekilliği uyarınca şu üç töz vardır: *kut* (kutsallık/egemenlik tözü), *küç* (güç) ve *ülüg* (nasip).⁴⁰

1.2.Kamu Kurumları Devletin Varlığına Kanıttır

Ancak burada bir soru kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Alıntı ve taklitlerin özel hukuktan çok kamu hukukunda daha fazla göze çarptığı bilgisi dahilinde, acaba Türkler, hukuk kurumlarını, iç yaşantılarının bir gelişimi sonucu olarak mı yoksa daha fazla ilişkide buldukları farklı kültürlerden alıntı ve taklit ederek mi meydana getirmişlerdir? Bu soruya yanıt aramak üzere Köprülü kısa bir araştırmaya başlamaktadır. Bu araştırmada ilk olarak Çin yıllıklarına dayanarak, buradan yaptığı inceleme sonrasında elde ettiği bilgileri kendi yöntemi ile incelemeye giriştiğinde, Türk devletçiliğinin hukuki yönünü ve genel özelliklerini kavrayabilmenin olası olduğunu fark etmektedir. Bu durumda, *devlet kurmak, kamu kurumları yaratmak demek* olduğuna göre, büyük Türk imparatorluklarının güçlü teşkilat yani sağlam hukuki kurumlar meydana getirmiş olması doğaldır sonucuna ulaşır. Yazar buna kanıt olarak Sasaniler’den Özbekler’a (Türk Bulgarları) ve Göktürk Kitabelerine değin bir dizi belgeyi kanıt olarak gösterir. İşte tüm bunlar da herhangi bir taklit ve alıntı eseri olmaktan çok Türklere özgü bir hukuki hayatın ürünleri olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

Köprülü’ye göre bu sonuç Türklerle komşu yaşamış farklı kavimlerin kamu hukuku üzerindeki Türk etkisinden de yola çıkarak teyit edilebilir. Öyle ki, Ruslar, Sırlar ve Macarlar üzerinde siyasi ve hukuki tarihleri bakımından araştırma yapan bilim adamları bunu açıkça göstermişlerdir (Çek J. Persler, Karel Kadlec, Macar Joseph Deer). Bütün bu

37 Fuad Köprülü, “Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar”, *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken, İstanbul, 1983, s.87 (Bu yazının Almanca’sı 1.4.1938 tarihlidir.).

38 Köprülü, “Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar”, a.g.m., s.93–101.

39 Arsal, a.g.e., s.260.

40 Divitçioğlu, Nasıl Bir Tarih? a.g.e., s.85–86. Bu durumda Arslan’a göre eski Türklerdeki hükümdarlık anlayışı, Max Weber’in “karizmatik” dediği tipe sokulabilir: “Eski Türklerde hükümdar olağanüstü ve hatta doğa-üstü nitelik ve yeteneklerle donatılmıştır. ... Karizmatik egemenlik şeklinde, hükümdar, yardımcılarını ve memurlarını karizmatik niteliklerine göre seçiyordu. Eğer hükümdarın karizması verasetle intikal edebilirse, doğal olarak bu yüksek yardımcı ve memurların “karizma”sı da kalıtsal olabiliyordu.” Arslan, a.g.m., s.232–5.

Devlet Bilimi Bakımından Köprülü'nün Ortaçağ Kamu Hukuku Kurumları Makalesi ve Türk Devletinin Varlığı

araştırmalar daha derinlemesine yapıldığında bu etkiler de daha açık ortaya çıkacaktır. Ancak daha şimdiden, bu kanıtlardan yola çıkarak, kesinlikle şu sonuca ulaşılabilir ki; “Türkler islam etkisine girdikleri zaman, eski ve güçlü bir hukuki kültüre sahiptirler.”⁴¹

1.3.Egemenlik Anlayışı Bir Devlet Kanıtıdır

Köprülü'nün geleneklerin sürekliliği olarak ortaya koyduğu Türklerdeki egemenlik anlayışı aynı zamanda Türklerde bir devletin varlığını kanıtlayan unsurlardan biridir. Burada önemli bir diğer kavram olarak “il” kavramı ortaya çıkmaktadır. İl aynı zamanda egemenliğin üzerinde uygulandığı uzamdır (mekân).⁴² Nitekim Divitçioğlu bir devletin dört asal ögesi olduğunu varsaymaktadır. Bunlar;

1. İli olmalıdır (territory),
2. Bu ilin bir merkezi olmalıdır,
3. Toplumsal katmanlaşma başlamalıdır,
4. Katmanlardan biri otoriter bağlayıcı kural koyma ve yürütme erkine sahip olmalıdır.

Bu konudaki yazıtların apaçık bir şekilde bir devleti işaret ettiği görülmektedir. Öyle ki, Türk yazıtları, Türk ilinin sınırlarının dört bucakla belirlenmiş olduğunu ve ilin merkezinin onlara Ötüken dağında bulunduğunu yazmaktadır.⁴³ Eski Türk toplumlarının siyasal evrimine kısa bir göz attığımızda da “il”in önemi (bkz. Tablo 1) açıkça ortaya çıkmaktadır.

Tablo 1: Türk Toplumunun Siyasal Evrimi

1	2	3	4	5
<i>Gökalp</i>	<i>Kafesoğlu</i>	<i>Ögel</i>	<i>Sümer</i>	<i>Orhun Yazıtları</i>
<i>Soy (klan-sop)</i>	<i>Aile (oguş)</i>	<i>Aile</i>	<i>Aile (soy)</i>	<i>Soy (bişük)</i>
Boy (kabile-fratri)	Soy (urug)	Soy	Oba	Boy (bod)
Uz (aşiret-tribu)	Boy (bod)	Boy	Boy (kabile)	Oğuş (kabile)
İl	Bodun	Budun	El (budun)	Budun (ulus) birliği
	il	Kavim (ulus)	il (devlet)	
		il		

Kaynak: Türkddoğan, a.g.e., s.129.

41 Köprülü, “Ortazaman...”, a.g.m., s.396.

42 Mehmed Niyazi de Orhun Abideleri’nde “il” kelimesinin devlet anlamında kullanıldığını ifade etmektedir. Buna göre, Türklerde “il” kelimesinin yerini bugünkü Türkçe’de, İslamiyetle dilimize giren “devlet” kelimesi almıştır. Devlet kelimesi ise, Latince “durmak, yerleşmek, ikamet etmek” manalarındaki “state” fiilinden yapılan “status”dan gelen Batı dillerindeki “etat, state, staat” gibi sözcüklerin karşılığıdır. Yani Latinler devlete statik, bir değer atfetmiştir. Dolayısıyla Latinler yerleşik olmayan topluluklara devlet denemeyeceğini ifade etmektedirler. Mehmed Niyazi, *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1999, s.20–23. Arsal da bu görüşü destekler. Ona göre, “Orhun kitabelerini ilk defa olarak Almanca’ya çeviren Radloff “il” kelimesini kabile camiası diye çevirmiştir. Thomsen ise, “il”in eşanlamlısı olarak imparatorluk sözcüğünü kullanmıştır. Ancak bizce bu iki çeviri de isabetli çeviri değildir. İl’in gerçek anlamı teşkilatlanmış siyasi topluluktur, devlettir.” Arsal, a.g.e., s.264.

43 Divitçioğlu, Nasil..., a.g.e., s.77.

Tablo 1’den de görüldüğü üzere, farklı yazarlara göre, eski Türk toplumun yapısının tarihsel ilerlemesi “aile” veya “soy”dan başlayıp “il”e yönelik olmak üzere dörtlü veya beşli bir gelişimi izlemektedir.⁴⁴

Tüm bunlar eski Türklerin *il’in varlığı egemenliğin varlığına bağlıdır* anlayışına sahip olduklarını gösterir. Öyle ki egemenlik her yüzyılda ulusun, halkın bir topluluk veya tabakasının elinde bulunmaktadır. Kalan grupların egemenlikle bağı ve katılımı ise yönetim biçimine göre değişmektedir. Türk illerinde egemenliğin sahipleri, bir başka deyişle, egemenlik kullanan unsur üçtür; han, beyler ve halk (budun). Bu üç unsurun egemenliğe katılımı da üç derecede belirlemektedir. Egemenlik Han’da yoğun bir şekilde, Beylerde oransal daha sınırlı bir şekilde, halkta ise ancak belirli zamanlarda ortaya çıkar. Fakat Türk anlayışına göre egemenliğin kaynağı daima halktır.⁴⁵

Köprülü’ye göre de Uygur,⁴⁶ Hun, Hazar, Avar, Bulgar Türkleri arasında yapılan dağınık ve yetersiz araştırmalarda bile bunlar arasındaki benzer özellikler hemen dikkati çekmektedir. Egemenlik anlayışı bu benzer özelliklerdendir.

2.İslam Etkisinde Türk Kamu Hukuku

Yazar çalışmasının son bölümünde, tarihsel olarak Türklerin İslamı kabul ettikten sonra kurdukları devletlerdeki kamu hukukunu incelemeye ayırmaktadır. Ortaçağda güçlü kamu hukuku kurallarına sahip olduğu yukarıda ortaya çıkan Türkler tıpkı daha önce yaptıkları gibi, İslamiyeti kabul ettikten sonra da çok sayıda devletler kurmuşlardır. Ama bu kez İslam hukuki esasları üzerine yükselen yapıları mı benimsemişlerdir? Ya da bir başka ifade ile bu Türk devletleri, kendilerinden önceki veya çağdaşları olan İslam devletlerinin özdeş kurumlarını sadece taklit ile mi yetinmişlerdir? Köprülü şimdi bu temel sorunun yanıtı aramaya başlamaktadır. Bunun için de İslam hukuki kurumlarının ve özellikle İslam kamu hukukunun içerik ve gelişimine tarihi bakımdan hızlı bir değerlendirme yapmaktadır.

2.1.İslam Hukukunun Oluşumu

İlk olarak fıkıh denilen İslam hukuk sistemini ele alan Köprülü, bu sistemin kaynağını dinden aldığını ancak İslamiyetin yayıldığı ve yerleştiği yeni sahalardaki yerel hukuk geleneklerinin de etkisi altında, bölgenin sosyal ve iktisadi zorunluluklarına uyum sağlayarak oluştuğunu vurgular. Kamu hukuku alanında da Emevi ve Abbasi sünna anlayışına koşut olarak, fiili durumu dini kurallara bağlamak amacıyla, ilk soyut kurallar/kuruluşlar/yapılar oluşturulmuştur. Öte yandan *fıkıhın* tarihi oluşumu 19. yüzyılın sonunda genel hatlarıyla yabancı yazarlarca (Schnouck-Hurgranje ve Goldziher) ortaya konulmasından sonra gelen dönemlerde diğer bilim adamları, bu tarihi gelişimin içeriğini ve süreçte etkili olan yabancı hukuk sistemlerinin etki derecelerini de yavaş yavaş aydınlatmaya başlamışlardır. Bu yönüyle bunlar son derece önemli çalışmalardır. Ancak daha incelenmesi gereken çok sayıda konu bulunmaktadır. Yine de bazı yazarların yapılan güncel çalışmalardan habersiz olarak, İslam hukukunun bütün Müslüman memleketlerinde hâkim ve değişmez bir sistem olduğunu iddia etmeleri nedeniyle dar bir anlayıştan kurtulamadıklarını göstermesi bakımından anlamlıdır. Bu dar anlayışa göre, yasama faaliyeti çok sıkı islami kurallara bağlandığından, islami devletlerin kamu kurumlarının da aynı esaslar üzerine kurulmuş olması gerekir. O halde, bütün İslami kamu kurumları bütün Müslüman devletlerinde, aynı kaynaktan çıkmış yani birbirinden farksız ya da pek az farklı olması gerekir ki, bu

44 İl’i devlet olarak değerlendiren yazarların aksine Divitçioglu, İl’i devletin unsurlarından biri olarak görmektedir. Ancak her durumda il önemli bir kavramsal nitelemedir.

45 Arsal, a.g.e., s.266.

46 Sina Akşin Uygurları ilk dört başı mamur Türk devleti olarak nitelemektedir. Şaman dininden Budist Mani dinine geçen ve 745–940 yılları arasında yaşayan Uygurlarda yazı, kentler ve tarım ölçütleri yönünden ileri bir gelişmişlik bulunmaktadır. Sina Akşin, *Ana Çizgileriyle Türkiye’nin Yakın Tarihi*, İmaj Yayıncılık, 4.bası, Ankara, Eylül, 2001, s.2.

durumda Müslüman Türk devletlerinin kamu hukukundaki özelliklerini aramak anlamsız hale gelecektir. Bu durumda başta anlatılan Bisoudikes'in görüşüne dönülmektedir.

Köprülü bu bölümde resmi görüşün anlamsızlığını vurgulayarak bu görüşün tarihi anlayışın dışında olduğunu belirtir. Yukarıda belirtilen bilim adamları da göstermiştir ki bu hukuk, farklı yabancı hukuk sistemlerinden etkilenmiş ve içtihatlarla çok genişlemiş bir sistem haline almıştır. Bu sistemde Kitap ve Sünnet'in payı von Kremer'e göre ancak %1'dir. Üstelik uygulama olarak da bu yazarlar göstermiştir ki, İslamın ilk *patriyorkal devri* dışında, bu soyut ve ideal sistem hiçbir zaman tam olarak uygulanamamıştır.

Örneğin Emevi hükümdarları, hareketlerini din kurallarıyla telif etmeyi hiç düşünmemişlerdir ve fıkıh, onların devrinde bir pozitif hukuk anlayışından çok, daha fazla teolojik bir spekülasyon mahiyetinde kalmıştır. Ancak Abbasi devridir ki, bu kuramsal hukuk anlayışını "*hukuki hayat ilkesi*" olarak benimsemiştir. Bu dönemde bile şeri kaza/örfi kaza uygulamaları söz konusudur ve bu uygulamalar kaynağını sosyo-ekonomik zorunluluklardan almaktadır. Hatta bu yapı varlığını 19. yüzyıla kadar sürdürmektedir.

Öte yandan gerçekte küçük bir İslam cemaati niteliğinde olan Emevi sülalesinin, idaresi altında geniş bir imparatorluk oluştuktan sonra, bedevi geleneğinin imparatorluk kurumlarını kuracak bir hukuki yeterlik göstermesi beklenemez. Öyle ki yıkılışına kadar kabile özelliğini koruyan bu devlet, merkezi idaresini, Suriye'deki Bizans hukuki geleneklerine göre düzenlemiş, daha doğrusu, eski idare makinesini aynen alıp kullanmıştır. Mısır, Mezopotamya, İran gibi eski bir kültüre sahip bölgelerde de İslam fethinden önceki kurumlar devam etmektedir. Örneğin vergiler, mahalli idare teşkilatı, fetihten önceki gibidir. Daha sonra Sasaniler'in etkisiyle bu yapı daha da geliştirilmiştir. Bunlar daha baştan İslami yapının nasıl başka toplumlarla etkileşimli kurulduğunun kanıtlarıdır.

Abbasilerle birlikte cismani/ruhani reis şeklinde çifte egemenlik kavramı kullanılmaya başlanmıştır ki asil olarak bu İslam düşüncesine yabancıdır ve Bizans ve İran kurumlarının bilinçsiz bir şekilde alındığını gösterir. Bu görüşe İbn-i Haldun da Mukaddimesiyle katılmaktadır. Nihayet bu noktada Müslüman Türk devletlerinin şeri hukuk dışındaki yasama faaliyetleri ve İslam öncesi geleneklerden ne ölçüde etkilendiğinin araştırılmasına geçebiliriz.

2.2. Türkler ve İslam Hukuku

Köprülü dışında da kimi yazarlar tarih boyunca Türk kütelleri arasında din değiştirmenin büyük bir anlam taşımadığını, Maniheizm, Budizm ya da İslamiyetten başka, Hıristiyanlık ve Museviliğe giren Türklerin varlığına bakarak bunun anlaşılabilirliğini ileri sürmektedirler. Bunlara göre Türkler din değiştirmekle beraber, kendi kadim kültürlerini hiçbir zaman reddetmemişler, yeni inançların kadrosunda da eski anlayış, düşünüş, devlet ve özel hayatlarını devam ettirmişlerdir.⁴⁷

Ancak Müslüman Türk devletlerinin şeri hukuktan etkilendiğini öne sürenlere karşı bunun dışındaki yasama faaliyetleri ve İslam öncesi geleneklerin de etkili olduğunun kanıtlanması gereklidir. Bu araştırmada ilk olarak Abbasiler döneminde yönetim kademelerinde hızla yükselen Türk yöneticilerin uygulamalarına bakılabilir. Bu yöneticilerin şeri hukuktansa devletin hâkim otoritesinden doğan laik hukuka değer verdiklerini gösteren bazı kanıtlar vardır. Örneğin Ahmet bin Tulun dönemindeki cismani mahkemeler böyle uygulamaları çok adilce gerçekleştirilebilmişlerdir.

Ayrıca Sasaniler'de Türk daire geleneğinin etkilerini özellikle ordu yapılanmasında görmekteyiz. Bunda da Türk komutanların öneminin artmasının payı bulunur. Gaznelilerde Türk hükümet geleneğinin etkisi daha açıktır. Gerçi kamu kurumlarını Abbasi-Samani

47 Kafesoğlu, Donuk, a.g.m., s.41.

modeline göre düzenleyen bu devlette yine de ordu teşkilatında, rütbe ve memuriyet adlarında Göktürk ve Akhun hukuki geleneklerinden etkilendiği görülmektedir. Ayrıca Gazneli hükümdarlar devlet otoritesini ve yasama kuvvetlerini daima kullandıkları mali politikalarında Fıkh'ın sınırlayıcı hükümlerine hiç aldırmayarak örfi uygulamalara giriştikleri bilinmektedir. Bu yaklaşımda bu devletlerin yönetimi altında bulundukları Türk olmayan toplulukların sayıca fazlalığı da önemlidir. Köprülü'ye göre tüm bunlar Türk kabileleri arasında şer'i değil örfi hukukun hâkim olduğunu açıkça göstermektedir.

İnalıcık'a göre İslam hukuk tarihinde örfün önem kazanarak yeni bir devir aşması, Müslüman-Türk devletlerinin kuruluşu ile aynı zamana rastlar. Ona göre, "*Barthold, Becker, Gibb, Köprülü gibi alimler, Müslüman-Türk devletlerinin kurulmasıyla, İslam devlet anlayışı ve devlet hukuku alanında esaslı bir değişiklik meydana geldiğini*" kabul ederler. İslam devletinin dini-siyasi ümmet anlayışı karşısında, Türk-Müslüman ve sonra Moğol devletlerinin, devletin siyasi ve yönetsel bir güç olarak mutlak ve üstün bir nitelik kazanarak, yalnız devletin yarar ve gereksinimlerini göz önünde tutan bir örfi hukukun üstün geldiği görülmektedir. Daha önce 9. yüzyılda İran'da yükselen İrani hanedanlar, özellikle Buveyhiler, eski İran mutlak hükümdarı *şehinşah* idealini, İslami hilafet esası yerine koymuşlardır. İşte *Siyasetname* literatürü de bu geleneği kuvvetle yaymış ve çok kısa bir zamanda bürokrasinin el-kitabı haline gelmiştir. Öyle ki bu gelişme, klasik hilafet kavramını yeni bir şekle sokmuştur. *Rahat'us-Sudur*'daki (yazılışı 1203) ünlü parça yeni anlayışı açık bir şekilde ifade etmektedir: "*İmamın vazifesi hutbe ve dua ile meşgul olmak... padişahlığı (hakimiyeti) sultanlara havale etmek ve dünyevi saltanatı onların eline bırakmaktır.*"⁴⁸ Yazara göre bunun nedeni İslam âlemine egemen olarak gelen Türklerin, Orta Asya'dan değişmez eski bir devlet anlayışı ve belli idare gelenekleriyle geliyor olmasıdır. Bu gelenekler, hâkim sınıfın, beylerin ve Türkmen-Oğuz gruplarının taassupları, bağlı kaldıkları kökleşmiş âdetler ve inançlar niteliğindedir. Aynı durum, birçok devlet teşkilat esasları veya egemenlik kavramı ve ona bağlı pratikleri bakımından bir yandan kuzey Hindistan'da, diğer yandan kuzey Karadeniz bölgesinde ve Yakın-Doğu'da birbirinden yüzyıllarca ara ile kurulmuş olan Türk devletleri için de söz konusudur. Ancak Müslüman Türk hükümdarının, İslam hilafet anlayışı karşısında temsil ettiği durumu, en iyi Selçuklu sultanlarının halifelerle ilişkileri ortaya koymaktadır. Nitekim 1055'de Bağdat'a girmiş olan Tuğrul Bey'e Halife tarafından bütün İslam ülkeleri üzerinde egemenlik resmen devredilmiştir. Ondan sonra gelen sultanlar, bu egemenliği kimse ile paylaşmak niyetinde olmadıklarını gösterdiler. Sonuç olarak denilebilir ki; Türk hükümdarı, kendi iktidarına ortak veya onun üstünde bir otorite tanımayan mutlak karakterini daima saklamıştır. "*İslam dinine en fazla bağlı sayılan Türk hükümdarları bile, devlet otoritesini her şeyin üstünde tutmuşlardır.*"⁴⁹

Eski Türk hükümet geleneğinin etkisini, en açık ve güçlü bir şekilde, Karahanlılar devletinin kamu kurumlarında görmek olasıdır. Kuruluş aşamalarındaki bilgilerden yoksun olarak bu devlet hakkında en azından Göktürk ve Uygur siyasi ve idari geleneklerini devam ettiren bir oluşum olduğunu söyleyebiliriz. İslamı kabul etmesi sonrasında ise yavaş yavaş kamu kurumlarını İslami ilkelere uydurmaya ve bir İslami devlet özelliğini almaya başlamıştır.⁵⁰

Ancak yine de Karahanlılarda kamu hukukuna ait birtakım ana ilkelerde, saray teşkilatında, orduda ve idarede, vergilerde, rütbe ve memuriyet isimlerinde, adli mekanizmada, bazı hukuki sembollerde, kısaca hukuki hayatın tüm yönlerinde Göktürk ve

48 Daha geniş olarak yazarın çeşitli çalışmalarının bir derlemesi olan şu eserine bakılabilir. Halil İnalıcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren yayıncılık, İstanbul 2000, s.28.

49 Fuad Köprülü, "Fıkh," İslam Ansiklopedisi; J. Schacht, *Origins of Muhammedan Jurisprudence*, Oxford 1953'den aktaran Halil İnalıcık, *Osmanlı'da...*, a.g.e., s.29.

50 İnalıcık da bu konuda aynı görüştedir. Ona göre Karahanlılar öz Türk kültürünün yazılı zengin kaynaklarını Uygur devri eserleri oluşturmaktadır. Bilinmektedir ki, Karahanlılar, İslam kültür çevresine girmiş olmakla beraber Uygur kültürünü kuvvetle temsil ve devam ettirdiler. İnalıcık, *Osmanlı'da Devlet...* a.g.e., s.11.

Uygur devletlerinden kalmış hukuki kurumların devam edip gittiğini görüyoruz. Nitekim Karahanlılarda Batı ve Doğu ayrımları üzerine şu tespit yapılabilir; Batı bölümü İslam hukukunun daha çabuk ve güçlü etkisini gösterdiği bölümdür. Doğuda ise coğrafi şartların kültür üzerindeki etkileri nedeniyle İslami yönde değişim daha yavaş gerçekleşmiştir. Doğu'da İslami bir cila altında, eski hukuki geleneğin devam edip gitmesi de doğaldır. İşte bundan dolayı bu devir, bu geçiş devri, ortaçağ Türk hukuk tarihinin her bakımdan çok önemli bir aşamasını oluşturur. Bu yönüyle ilk Müslüman Türk devleti olarak bilinen Karahanlılar'da dışarıdan gelen etkilerin eski yapı üzerindeki zaman içinde gösterdiği etkileşimler konumuz açısından laboratuvar niteliğindedir.

Bu dönemde yazılan ve edebi bir eser olarak nitelenen Kutadgu Bilig adlı eser konumuz açısından incelenebilecek önemli bir çalışmadır. Karahanlılar devrinde Yusuf Has Hacib tarafından yazılan ve önemli bir eser olan Kutadgu Bilig, İnalçık'a göre bir nasihat kitabıdır.⁵¹ Ancak bu konuda çeşitli yazarlar farklı görüşler de ileri sürebilmişlerdir. Örneğin W. Barthold'a göre Kutadgu Bilig, "*Padişahlara, memurlara vesair halka ahlak öğretmek için*" yazılan, *Şark'ta, bu arada İran'da, çok yaygın eserler grubu arasına sokulabilir. Eser "baştan sonuna kadar İslam ruhiyle" yazılmıştır ve Uygurlardan geçmiş olması ihtimali azdır. R.R. Arat'a göre, Kutadgu Bilig "insana her iki dünyada tam anlamı ile kutlu olmak için gerekli olan yolu göstermek amacı ile kaleme alınmış bir eserdir."⁵²*

Kutadgu Bilig, Arsal'a göre de eğitim amacı olan bir eserdir. Amacı, 11. yüzyıl Türklerinin ahlak ve devlet idaresi hakkındaki fikirlerini gelecek kuşaklara ulaştırmak, hükümdarlara ve devlet adamlarına bu gelenekleri aşılaktır. Eserde "*sosyal hayat, ahlak, devlet idaresi hakkındaki fikirler tamamıyla İslam'dan önceki Türklerin telakkileridir.*" "*Edebi fikri malzemenin hemen hepsi Türk hayatından alınmıştır... Yazarın kullandığı darb-ı meseller Türk atasözleridir.*"⁵³ Arsal'ın ifade ettiği üzere Yusuf Has Hacib de daha çok, Farabi ile Çin filozofu Konfüçyüs'ten etkilenmiştir. Nitekim "*hükümdarın sahip olması gereken vasıflar, ilmin ve aklın devlet idaresindeki rolü, adaletin önemi hakkında Farabi ile Yusuf'un fikirleri arasında çok büyük bir benzerlik*" vardır.⁵⁴ Ancak İnalçık bu konuda aynı görüşte değildir. İnalçık'a göre Kutadgu Bilig yazarı daha çok Hint-İran geleneğinden etkilenmiştir.⁵⁵

Bunlara rağmen Divitçioğlu'nun tespiti konunun bir derlemesi-toplaması niteliğindedir ve tüm diğer görüşleri özetlemektedir. Buna göre, "*bu kitabın kökenlerini Yunan etkisinde arayan Bombacı (1953) ile Dilaçar (1972), İran etkisinde arayan Barthold (1975–1927) ile Dankoff (1983), Hint-İran etkisinde arayan İnalçık (1966), Hint etkisine bağlayan Çağatay (1967), Çin etkisiyle ilgili bulan Kafesoğlu (1980) ile Huang (1985) ve nihayet Budizmden esinlenmiş bir Türk kültüründe gören Arslan (1989) hepsi teker teker haklıdır. Ayrıca, ortaklaşa haklı oldukları başka bir nokta, bütün bu "yabancı etkilere rağmen" Kutadgu Bilig*"⁵¹ İnalçık'a göre, Kutadgu Bilig, sık sık, hükümdarlığın, törü üzerine oturduğunu belirtmektedir. Hükümdar, saltanatını ve halkını iki temele göre örgütler. Ona göre, "*bir saltanatı iki şey oluşturur: hikmet ve törü.*" Başka bir yerde Yusuf, "*hükümdarlık iyidir, fakat törü daha iyidir*" der. Türk devlet kavramında Kagan'ın törüsü, Kut'tan ayrı düşünülemez. Hükümdar olabilmek için Tanrı'nın Kut'una mazhar olmak gerekir. Egemenliğin tanrısal kaynağı hakkında Türk devlet anlayışı, İslami dönemin egemenlik kavramı ile (*zillullah – Tanrı'nın dünya yüzünde gölgesi*) özdeşleştirilmiş ve Türk-İslam sultanlıklarında Sultan gücünün mutlak niteliğine katkıda bulunmuştur. Devlet ve egemenlik hakkındaki bu anlayışın, Türklerle beraber siyaseten çökmekte olan İslam dünyasına girişi, şüphesiz kamu hayatına yeni bir ivme getirmiştir. Zaman içinde, İslam devletini yeniden örgütleyen ve şer'iat'ın uygulanmasını garanti altına alan bir araç olarak sultani kanunlar, İslam toplum ve kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Bunun en gelişmiş şekli, İslam devletinin en merkeziyetçi ve otokratik örneği olan Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşmiştir. Halil İnalçık, Osmanlı'da... a.g.e., s.11. ve s.44–45.

52 İnalçık (2000), a.g.e., s.11.

53 İnalçık (2000), a.g.e., s.12.

54 İnalçık (2000), a.g.e., s.12.

55 Yazara göre Yusuf Has Hacib kuşkusuz *Şehname*'yi görmüştür. Ayrıca Kutadgu Bilig, *Şehname* vezinde yazılmıştır. Ancak daha İslam devrinde, *Andarzname* veya *Pandname* gibi Eski-İran eserlerinin etkisi altında, hükümdar ve yüksek sınıflar için ahlak, siyaset, devlet idaresi, teşrifat, etiket, pratik yaşama kurallarını anlatan ve *adab* adı altında toplanan çok sayıda risale meydana çıkmıştır. İnalçık (2000), a.g.e., s.12–13.

*Bilig'in özgün Türk kültürü damgası taşıdığıdır (yazarların kendi deyimleriyle; töre ve kut gibi kavramların kullanılışı, şeriattan söz edilmeyişi, verilen kıssaların hepsinin Türk tarihinden seçilmiş olması vs.).*⁵⁶

Türk Kurumları tarihinin en önemli devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu devridir. Çünkü bu devrin İslam kültürü etkisindeki kavimler üzerinde açık etkiler bıraktığı görülmektedir. Karahanlılar'ın aksine, Büyük Selçuklular çok geniş alandaki siyasi etkisiyle uyumlu olarak, hukuki kültür bakımından da geniş ve sürekli bir etki gösterme olanağı bulmuştur. Öyle ki, 11. yüzyıl sonlarında bu imparatorluğun gelişmiş bir hükümet aygıtı, idari ve mali teşkilatı ve düzenli askeri gücü bulunmaktadır. Öte yandan Selçuklu kurumlarının farklı hukuki kaynaklardan geldiği de açıktır. Bunlar; Gazneliler teşkilatı aracılığıyla geçen Abbasi-Sasani gelenekleri, Gazneliler ve Karahanlılardan geçen Eftalit, Göktürk ve Uygur gelenekleri ve son olarak imparatorluğun asıl kurucusu olan Oğuzların kabile gelenekleridir. İşte bütün bu farklı hukuki unsurların birbiriyle karışmasıdır ki, Selçuklu kurumları denilen karmaşık bir yapı meydana gelmiştir. Nitekim Selçuklunun ilk dönemlerinde bilhassa Türk özellikleri çok açık görülmektedir. Öyle ki egemenlik anlayışında, sembollerinde, genel şölenlerde, rütbe ve memuriyet isimlerinde, askeri teşkilatta, hükümet geleneklerinde, kabilevi anlamda Oğuz geleneği çok açık görülmektedir. Nitekim *yabgu, inal, inanç, kutlug, tekin, subaşı* gibi eski Türk unvanları gerek bunlarda gerek Selçuklu geleneğini devam ettiren öteki Türk devletlerinde hep görülegelen unvanlardandır.⁵⁷

Burada bazı yabancı yazarların içine düştükleri yanılsamayı da ortaya koymakta yarar vardır. Bunlardan Th. Houdsma, Oğuz kabilelerini böyle bir imparatorluk kuracak hukuki yeteneklerden yoksun addetmekte ve bütün bu teşkilatı İranlı vezir Nizam-ül Mülk ve arkadaşlarının yeteneklerine bağlamaktadır. Ancak bu yazarların Selçuklu teşkilatının kimi özelliklerinden tamamıyla habersiz oldukları da böylece ortaya çıkmaktadır. Elbette bununla birlikte Melikşah döneminden itibaren Oğuz âdetlerine bağlılıkta gevşemeler de söz konusudur. Örneğin Alp Arslan'ın Malazgirt'te beyazlar giyinmesi ve atının kuyruğunu bağlaması Şaman geleneğinden kaynaklanmaktadır. Ancak sonraları bu gelenek yok olmasa da etkisini kaybetmiştir. Dolayısıyla yavaş yavaş kamu kurumları da daha İslami bir renk bürünmeye başlamıştır.⁵⁸

Selçuklulardan sonraki en önemli aşama *Cengizliler* devridir. Bu devir yalnızca yıkıcı ve geçici bir istila hareketine sahne olmayıp, Asya'nın 12. yüzyıl sonundaki anarşik durumunu düzelterek yalnız Asya'ya değil, Orta Avrupa ve Balkanlara kadar Avrasya'ya da sağlam bir düzen veren siyasi ve askeri bir fetih devresidir. İki asırlık bu sürede bu kuvvet hâkim olduğu alanlarda büyük ve iyi işleyen siyasi ve idari kurumlar silsilesi oluşturabilmiştir. Bu devrin bütün kültürel hayatında olduğu gibi, en büyük mevki eski Türk hukuki geleneklerine aittir. Bu devirde P. Pelliot gibi Türkçeyi imparatorluğun uluslararası dili olarak nitelendiren yazarlar da bulunmaktadır.

Moğol bozkırlarının sakinleri, geçtiğimiz iki bin yıl içinde, bazen Türkler bazen Moğollar olmuştur. İkisinin de dayandığı ekonomik temel, göçebe çobanlık olagelmıştır.⁵⁹ Ancak göçebe devletlerden Avrupa kaynaklarında en iyi tanınanı, 12–13. yüzyılların Moğol İmparatorluğu'dur. Bu dönemin başında, 12. yüzyılda Moğollar, kalıtsal sınıflara bölünmüş bir toplum durumunu almış bulunuyorlardı.⁶⁰

56 Divitçioğlu, Nasıl... a.g.e., s.146.

57 Köprülü, Ortazaman... a.g.m., s.407–408.

58 Ancak bütün Müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi Selçuklu İmparatorluğunda da devletin yasama faaliyeti daha ziyade kamu hukuku alanında ortaya çıkmaktadır. Bu alanda daha Tuğrul Bey'den başlayarak, Selçuklu hükümdarlarının serbest bir yasama faaliyeti gösterdikleri kesinlikle söylenebilir. Bunlar devlet otoritesini her şeyin üstünde tutmuşlardır. Köprülü, "Ortazaman...", a.g.m., s.409–411.

59 Krader, a.g.m., s.140.

60 Krader, a.g.m., s.143. Berkta'y'a bu konuda, "Moğol kabile toplumunun çok uzun süre çobanlık aşamasında tıkanıp kalmış olduğundan Cengiz İmp.'nun yükselişinden önceki dönem olan 11.-13. yüzyıllara gelindiğinde, bu toplum hala, çözülmeye uğramış da olsa bir kabile örgütlenmesinin izlerini taşımaktadır." demektedir. Moğol

Devlet Bilimi Bakımından Köprülü'nün Ortaçağ Kamu Hukuku Kurumları Makalesi ve Türk Devletinin Varlığı

Oysa Cengiz'den önce Moğollar uygarlık yönünden çok az gelişmiş barbar bir kavimdir ve Türklerle içiçe yaşamaktadır. Bir başka deyişle Arsal'a göre Cengiz'in kurduğu imparatorluk başında Moğol sülalesi bulunan bir Türk devletidir. Nitekim Moğolistan'da hâkim ulus uzun zamandır Türklerdir ve Cengiz devrine kadar Moğollar Türk hanlarına tabi olmuşlardır.⁶¹ Moğollar üzerindeki Türklerin etkisini göstermek amacıyla İnalçık da Türkler'deki "töre" ile Cengiz'in "Yasa" arasındaki benzerliğe işaret etmektedir. Ona göre, "Öz Türk devlet anlayışı hakkında en önemli kaynağımız, kuşkusuz, *Orhun kitabeleridir. Orada, egemenliğini Tanrıdan alan Hakan, egemenlik ve bağımsızlığı başlıca töre koyma şeklinde anlar, görünmektedir: Devletin varlığı, töre koyan Hakan ile ayaktadır. Orta Asya Moğol ve Türk kavimlerine dayanarak Mete veya Bumin Kağan gibi bir cihan imparatorluğu kurmuş olan Cengiz Han, yani cihan imparatoru ilan edildiği zaman Yasa'sını da ilan etmişti.*"⁶²

Cengiz torunlarına cihan egemenliği ellerinde kalsın istiyorlarsa, Yasa'dan asla ayrılmalarını vasiyet etmiştir. Bu Yasa hükümleri, hanların sırf kendi iradeleri ile çıkardıkları kendi kanunlarıyla (bilgi) tamamlanmıştır. Yasa'nın kökeni, steplerdeki Türk-Moğol kavimlerinin, yüzyıllık gelenekleri ve eski devlet gelenekleridir. Togan'ın varsayımına göre, "Töre veya Yasa, devlet teşkilatının ve hanlık hakimiyetinin temelini teşkil etmiş, onun yanında bağımlı kavimlerin gündelik işlerini idare eden yerel kanunlara, hanlık hukuku ile çatışmadığı ölçüde, izin verilmiştir." İnalçık bu varsayımın büyük bir gerçeklik içerdiğini düşünmektedir.⁶³

Cengiz'in oğlu ya da torunları tarafından kurulan Altınordu ve İlhanlılar düşünüldüğünde ise artık hâkim din olarak İslamiyet'in bir devlet dini imtiyazını kazandığı görülür. Yine de özellikle Altınordu'da kamu hukukuna ait konularda laik kanunlara şiddetle tabi olunmaktadır. Örneğin Harezmi'de, İran'da, Irak'ta kadıların şeri mahkemelerinden başka bir de laik mahiyette yargı mahkemeleri bulunmaktadır. Bu etkiler 14. hatta 15. yüzyıla kadar çeşitli devletler eşliğinde varlığını sürdürmüş, ikili yapının türlü savaşlarına sahne olmuştur. Sivas sultanı Kadı Burhaneddin'den, Orta Asya'da Altınordu, Kırım ve Kazan hanlıklarında, Timur İmparatorluğu'nda, Babür'le başlayan Hint Timurilerinde, Karakoyunlular, Akkoyunlular'da hatta Safevi Devleti'nin ilk teşkilatında bu kurumların varlıkları kolaylıkla bulunabilir.

Ancak bütün bu devletlerde, devlet idaresinde ve askeri sınıf arasında geçerli olan örfi hukuk ile halkın gündelik işlerinde (sözleşmeler, aile hukuku) uygulanan Şeri'at arasındaki ayrılığı en açık bir şekilde gösteren kurum, (kadiaskerlik ya da kadileşkerlik) *yargıçlık* kurumudur. Harezmi'de, İran'da, Irak'ta kadıların şer'i mahkemeleri yanında yargı mahkemeleri de yer almıştır. Yine Anadolu Selçuklularında *kadiaskerlik* kurumu vardır. 1357'de Bağdat'da bir cami kitabesinde, Şer'i kaza ile adli yetkinin ayırt edilmiş olduğu bilinmektedir. Öte yandan Osmanlılarda da devlete mensup kişiler (askeri sınıf) için örfi konularda adli makam, kadiaskerliktir. Nitekim askeri suçlar veya miras taksimi vs. yerel şer'i mahkemelerde değil, kadiasker tarafından görülmektedir.⁶⁴

Ortaçağ Türk hukuk kurumları tarihinin son aşamasını Osmanlı devri teşkil eder. Anadolu Selçuklu saltanatının idari geleneklerine varis olarak, İlhanlılar ve Memluklu İmparatorlukları kurumlarının da etkisiyle çok gelişmiş bir hükümet aygıtı meydana getiren bu Türk İmparatorluğu, 15. yüzyılda Avrupa'nın ilk mutlakiyetçi devlet tipini oluşturmuş ve yeniçağ tarihinin siyasi gelişme yönünden bir belirtisini oluşturan bu rejimin Avrupa'da

kabile toplumuyla ilgili bilgiler için Vladimirtsov 1934, çev. A. İnan, 1944'ten akt. Berktaş, a.g.e., s.146.

61 Öyle ki Arsal, "Cengiz İmparatorluğu gayri Türk bir hanedan tarafından Türk kanunlarına göre idare olunan, ordusundaki erlerin büyük bir kısmı Türklerden ibaret olan, bir Türk-Moğol İmparatorluğu"dur demektedir. Arsal, a.g.e., s.357-8 ve 365.

62 Bu iki olay (İmparatorluğun ilanı ve Yasa'nın ilanı) aynı tarihe (1206) rastlar. İnalçık (2000), a.g.e., s.29.

63 İnalçık (2000), a.g.e., s.29-30.

64 İnalçık (2000), a.g.e., s.30.

ilk örneği olmuştur. Bu da Türklerde kamu hukukunun ve siyasi kültürün hızlı gelişimini göstermesi nedeniyle çok açık bir üstünlüğe işaret eder. Gerçekten de çok gerçekçi olan devlet kurucuları, samimi Müslüman olmakla birlikte, devletin otoritesi, yani kamunun çıkarı/yararı söz konusu olduğunda, İslam hukukçularının hayali sistemlerine asla değer vermemişler ve çok eski hukuki geleneklerine göre serbest bir yasama faaliyeti göstererek ortaçağın ilk dönemlerinde hep en büyük imparatorlukları kuranlar olmuşlardır.⁶⁵

Osmanlı örf hukukunun gelişmesinde ise Fatih devri kesin bir dönüm noktasıdır. Osmanlı teşkilatının ve hukukunun, onun tarafından Bizans örnek alınarak meydana getirildiği varsayımı hayli abartılıdır. Ama Köprülü'nün de işaret ettiği gibi, vergiler ve başka alanlarda, bazı örfi kanun ve kurumlarda Bizans örneklerinin devam ettiği son araştırmalar ortaya koymuştur (bkz. *çift-hane sistemi*).⁶⁶

Fatih devrindeki hukuki gelişme, bir temel faktöre dayanır, o da; İstanbul'un fethinden sonra Fatih'in sınırsız bir otorite kazanması ve merkezi ve onun mutlak imparatorluğu kesin olarak kurma çabasıdır. İstanbul Fatih'i, mutlak otoritesini, devlet teşkilatında, kanunlarda yaptığı yeniliklerle, gerçekleştirmek istemiş ve mutlak otoritesi sayesinde örfi hukuk üstün bir duruma gelmiştir. Bu nedenle imparatorluğun gerçek kurucusu, Fatih Sultan Mehmet'tir; Fatih, Osmanlı hukuk anlayışı ve kanunları üzerinde de kesin ve sürekli bir etki yapmıştır. Eskiye bakarak, onun getirmiş olduğu derece farkı, sonuçta bir nitelik farkı doğuracak derecede güçlü olmuştur, denebilir. Fatih, mutlak hükümlerlik otoritesini, devleti belli bir amaca göre düzenleme ve serbestçe kanun koyma doğrultusunda kullanmıştır. Kısaca o, yasa ve kanun hükümdarı olmuştur.⁶⁷

Fatih, ayrı konularda hüküm-ferman formunda olarak çıkardığı birçok kanunlardan (bak. R. Anhegger ve H. İnalçık, *Kanunname-i Sultani*,) başka iki genel yasa ilan etmiştir. Bunlar, İslam hukuk kuramı karşısında, şekil ve içeriği bakımından kuşkusuz önemli bir yenilik teşkil ederler. Şeri'at karşısında sırf kamu yararı için hükümdarın kendi iradesiyle bağımsız yasalar çıkarması, İslami esaslara değil, ancak yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi, Türk-Moğol geleneğine bağlanabilir.⁶⁸

MS. 8. yüzyıla kadar giden en eski kaynakları göre, Orta Asya Türk Hükümdarlığı, Kağan'ın tahta oturduğunda ilan ettiği törü veya yasa'ya, yani imparatorluğun düzenini belirleyen bir temel yasaya dayanmaktadır. Başka bir deyişle, hükümlerlik otorite ve gücünün, törü veya yasanın ilanıyla oluştuğuna inanılmıştır. Bunun yazılı kanıtı, Orhun (Göktürk) yazıtlarında tekrar tekrar ifade edilmiştir. Aynı uygulamaya yüzyıllar sonra, Osmanlı Sultanı, İstanbul Fatih'i ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu II. Mehmed'in hükümdarlığında da (1451–1481) tanık olunması bir sürekliliğin varlığını açıkça ortaya koymaktadır. II. Mehmed, kendi devletinin temel yasaları olarak biri devlet düzenini, öteki halkın statüsünü belirleyen iki temel yasa ilan etmiştir. Bu kanunnameler, doğrudan doğruya herhangi bir Şeri'at ilkesini içermemektedir; sadece İmparatorluğun kamu kurumlarının oluşturulmasını ele almaktadır.⁶⁹

65 Köprülü, "Orta zaman...", a.g.m., s.418.

66 İnalçık (2000), a.g.e., s.32.

67 Devlet içinde mutlak otoritesini kurmak için Fatih, ilkin ulemeden güçlü vezir Çandarlı Halil Paşa'yı ortadan kaldırmış ve ondan sonra, bir tanesi (Karamani Mehmet) müstesna tüm veziriazamlarını kulları arasından seçmiştir. Ulemeden Karamanlı veziriazam Mehmed Paşa (1477–1481) ise, örfi hukukun, yani Padişah otoritesinin kuvvetlenmesinde onun en büyük yardımcılarından olmuştur. Nitekim Fatih'in çağdaşı Kemal Paşa-zade, merkezi devlet otoritesinin kurulması bakımından kul sisteminin önemini belirtmektedir. İnalçık (2000), a.g.e., s.32.

68 İnalçık, Fatih'den önce Müslüman hükümdarlardan Selçuklu Melikşah'ın, Delhi sultanlarının, İlhanlıların kanunnameler çıkardıklarını ileri sürmektedir. Fatih'in, biri devlet teşkilatına, öteki reaya ile ilgili idare, maliye ve ceza alanlarına ait çıkarmış olduğu iki kanunname, bab ve fasillara ayrılmış, olabildiği kadar sistemleştirilmiş resmi kanun kodlarıdır. Fatih Mehmed'in devlet teşkilatına ait kanunnamesi, kendi emriyle toplanmış, onun tarafından kontrol ve ikmal edildikten sonra ilan edilmiştir. İnalçık (2000), a.g.e., s.32–33.

69 İnalçık (2000), a.g.e., s.44.

Devlet Bilimi Bakımından Köprülü'nün Ortaçağ Kamu Hukuku Kurumları Makalesi ve Türk Devletinin Varlığı

Teşkilat yasası, doğrudan doğruya devlet teşkilatına ait kuralları, yani tam anlamıyla örfi kanunları içine almaktadır. Metinde Fatih, “*ahval-i saltanata nizam*” verdiğini belirtmiştir. Hükümetin kuruluş tarzı, hükümet erkânı, yetkileri ve protokol, Padişahla ilişkileri, rütbe ve dereceleri, terfiler, maaş ve emeklilikleri, cezalar, hepsi, Şerî'atle değil, Padişahın iradesiyle belirlenen konulardır. Kanunnamede, saraya ait hizmet sahiplerinin de devlet teşkilatı içinde gösterilmesi, patrimonyal Osmanlı idaresinin niteliğiyle ilgili bir özelliktir. Zira Saray ve hükümet birbirini tamamlayan bir bütün (*Max Weber: household*) teşkil ederler. Padişahı sarayı içinde, Enderun'daki hizmetlerle kapısındaki hükümet hizmetleri aynı nitelikte sayılmakta ve hükümet makamlarına Saray hizmetlerinde bulunan kimseler getirilmektedir. Öbür yandan dikkate değer bir nokta ise devlet hizmetlisi olarak ulemanın da teşkilat içinde yeri ve görevlerinin gösterilmiş olmasıdır.⁷⁰

Osmanlı sisteminde yürürlükte kalmaları için yeni padişahın, bu yasaları ayrıca onaması gerekmektedir. Fatih, bu kanunların atası ve dedesi kanunları olduğunu belirttikten sonra “*benim dahi kanunumdur*” ibaresiyle bu onama durumunu tamamlamaktadır. Fakat fazla olarak, kendisinden sonra gelecek padişahları bu kanunla bağlamak istemekte ve kuşkusuz böylece kendisine kanun koyucu olarak özel bir yer vermektedir. Gerçekte İstanbul Fatih'i, imparatorluğun ilk ve gerçek kurucusu olduğu bilincini bu tavırla beslemiş olmaktadır. Bu nokta, yasanın girişinde “*nişancı*”nın⁷¹ ifadesinden de bellidir. Burada nişancıya göre, bunca fetihten sonra ve özellikle İstanbul fethi gibi büyük bir başarı üzerine Fatih'in, atalarının kanunlarını toplayıp tamamlamak (kodifikasyon) suretiyle bir yasa meydana getirmesi zorunludur. Tüm bunlar ise Türk-Moğol hukukunda töre ve yasaların, imparatorluk kuran büyük hakanlar tarafından *zamansız ebedi kanunlar* olarak ilan edildiğini hatırlatmaya yeterlidir.⁷²

Kardeş katline dair madde, bu bakımdan incelenmeye değer.⁷³ Fatih tahta çıkar çıkmaz, atalarının yaptığı gibi, küçük kardeşi Ahmed'i ortadan kaldırmıştır. Onun, bu eski geleneği, yasında, “*Karındaşların nizam-i alem için katl etmek münasibdir, ekser ulema dahi tecviz etmiştir*” formülüyle ifade ettiği görülmektedir. Burada Fatih'in İslam toplumunu anarşiden kurtarma kaygısı ile ulemanın caiz gördüğünü belirtmesi önemlidir.⁷⁴

Fatih'in bu yasal düzenlemesine, devlet teşkilatına ait düzenleme ve kuralların ancak bir kısmı girmiştir. Fatih'in ikinci yasası halk (reaya) yasasıdır; bir başka deyişle daha çok vergi yükümlüsü yurttaşın (tebaa) vereceği örfi vergileri göstermektedir. Böylece yasaların, biri askeri, diğeri halka ait olmak üzere ikiye ayrılması, Osmanlı devletinin sınıflar statüsüne ait temel anlayışı, askeri ve halk statüsündeki temel ayrılık ilkesini yansıtmaktadır. Askeri içeriğine, devlet hizmetinde olup berat ile maaş alan bütün sınıflar girer. Onlar kadiaskerin hükmü altındadır. Halk, askeri sınıf dışında vergi veren bütün yurttaşlar, tarımcı, esnaf ve tüccardır. Tüm bu açıklamaların, Osmanlı devletinde dini-şer'i kurallar dışında bir hukuk düzeni olmadığını ileri sürenler için, yeterince bilgi ve kanıt sağladığı ortadadır.⁷⁵

70 İnalçık (2000), a.g.e., s.34.

71 İnalçık (2000), a.g.e., s.32. Nişancı Padişahın tuğrasını atmaktadır ve Padişah adına mevzuattan sorumludur.

72 İnalçık (2000), a.g.e., s.32–35.

73 Daha I. Bayezid, Kosova savaş meydanında (1389) Kardeşi Yakub'u idam ettiği zaman, bir iç harbi önlemek için vezirlerin rey'i ile bunu yaptığı işaret edilmiştir. Sonradan, onun oğulları arasındaki iç savaş, aynı hareketi haklı gösterecek derecede devleti temelinden sarsmıştır. I. Mehmed, büyük oğlu Murad'ı vefat ettiği zaman, iki küçük oğlunu ölümünden kurtarmak için önlem almıştı. II. Murad, kendisine karşı ayaklanan ve Bizans ve Karamanoğlu ile birleşen kardeşi Mustafa'yı yakalayıp idam etti. Bizans tarihçisi Dukas, bununla ilgili olarak Osmanlılarda kardeş katlinin eski bir adet olduğunu işaret eder. İnalçık (2000), a.g.e., s.32. Benzer bir görüşe aynı konuda bir doktora tezi de vermiş olan Ahmet Mumcu'da da rastlamak olasıdır. Mumcu, *siyaseten katl* konusunda Sasani, Bizans, Abbasi ya da Anadolu Selçuklu'dan da Alaaddin Keykubad örneklerini vererek katılmaktadır. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, 2.baskı, Ağustos 1985, s.3–27.

74 Devlet büyüklerine ait birinci bab şu şekilde biter; “*Bu kadar ahval-i saltanata nizam verildi, şimden sonra gelen evlad-i kiramımdan dahi islahına sa'y etsünler.*” Burada Fatih'in, koyduğu yasaların ıslah edilebileceğini kabul etmesi, hukuk görüşü bakımından önemle belirtilmeğe değer bir noktadır. İnalçık (2000), a.g.e., s.32–35.

75 İnalçık (2000), a.g.e., s.35–36.

Öyle görünmektedir ki, ilk Osmanlı sultanları hukuki kurallar koyarken, hatta önemli politik kararlar alırken fakihlere danışmışlar; daha sonra aynı amaç için şeyhülislamlık makamını kurmuşlardır. Ancak, Osmanlı tarihinin sonraki dönemlerinde, özellikle Fatih'den sonra, yönetime ait alanlar, yasa yapma faaliyeti bakımından Sultan'a özgü sayılmıştır.⁷⁶ İnalçık'a göre ayrıca, özellikle Osmanlı'nın ilk döneminde var olan Divan-i Hümayun, bizzat Padişah'ın başkanlık yapması gerekli bir yüksek adalet divanı sayılmaktadır. Ancak buraya sıradan yurttaş dahi devleti temsil edenlere karşı şikayetini gelip şahsen ifade edebilmektedir. Bu kurumun kaynağı da Şeri'at değil, tarihi geleneklerdir.⁷⁷

Sonuç

Etno-merkezci olmak bilimsellikten daha çok ideolojik bir tavrıdır. Önyargı ile birlikte düşünüldüğünde çeşitli mahiyet farkları bulunur. Tarihin her döneminde başat uygarlıkların benzer bir çaba içinde olduğu düşünülebilirse de ulusların rekabetinin arttığı zamanlarda daha açık ve yoğun bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Kapitalist devlet formunun ortaya çıktığı beş asırlık süreçte bu anlamda giderek sistemli ve yoğunlaşan düşüncelerin birer bilimsel kabul haline getirilmek istendiği görülmektedir. Öteki ya da farklı olanın barbar zamanlardaki duygu durumuyla karşılanıyor olması gerçekte evrensellik, insanlık gibi retoriğin sığılığını gösterir. Kavramlar, kurumlar kendi uygarlığının kültürel özelliklerini en çoklaştırmaya çalışırken ortaya çıkan tarihsel bir andaki kaygı diktesi ya da bozukluğudur. Bu da daha çok doğu-batı ayrımında kendini gösterir. Kendini ve karşındakini, kendisi tanımladıktan başka, doğuya karşı baskıcı ya da bağımlılıkçı bir yaklaşım içerisinde olan Batı, elde ettiği üstünlüğü bu kez kaybetmek istememektedir.

Bu görece anlaşılır bir şeydir ne var ki doğu da bu rekabet içerisinde karşılık vermeye başladığında uzlaşma yerini çatışmaya bırakmakta ve yarışan medeniyetler dünyanın sonunu getirmektedir. Bugün dünyanın ekonomisini, siyasal ve yönetsel kurumlarını yönetenler kültürel yayılma yoluyla doğuyu etki altında tutmaya çalışmaktadırlar. Küreselleşme adı altında kavram ve olgu tartışmaları bu açıdan olup biteni olumlu olarak göstermeye çalışırken karşıtlar dünyanın gidişatı hakkında olumsuz bir beklenti içerisinde dirlenir. Yirminci asrın çalkantılı dönemlerinin sayıca fazlalığı ve geniş kapsamı, yarattığı fay hatlarını keskinleştirerek günümüze taşıdı. Her yeni kriz toplumlar arasında ve bizatihi aynı toplum içerisinde birlikte yaşama anlayışını bozmakta. Günümüzde de benzer bir süreçler yaşanmaktadır.

Doğu'dan batıya doğru seyahatiyle Türkler, dünya tarihinde özgün bir konuma sahip olmuşlardır. Ortaya çıktıkları binlerce yıllık süreçte kurdukları etkili ve büyük devletlerle insanlığa hiç değilse dönemselsel olarak barış ve adaleti getirmiş ve huzuru tesis etmişlerdir. Doğu ve bilhassa bu çerçevede daima bir sorun olarak görülen Türkler, batı anlayışında kendilerine özgü devletleri olmadığı yönünde değerlendirilmek istenmiştir. Kendi içerisinde yer alan ve Türk tarihini belli bir andan itibaren değerlendirmek isteyenler ile kendini olduğundan daha fazla göstermek isteyenler arasında bir yerde kalan Türk kültürü, felsefesi ve devleti, dünya ölçeğinde beklediği ve hak ettiği değerlendirme ve araştırmaları bilimsel tarafsızlık ve titizlikte bulamamıştır.

Köprülü, belirli bir tarihsel anın benzer tutumuna karşı bir karşılık olarak, gerçeği ortaya çıkarmaya çalışmıştır. 1937 yılında ikincisi yapılan Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu bildirisini ile Türk devletinin varlığını bütün bir tarihte arayarak, hataları, yanlış ve maksatlı görüşleri düzeltmiş, gelecek kuşaklar için önemli bir yol açmıştır.

Devlet, bilimsel çevrelerde antropolojik açıdan, felsefik, sosyolojik, hukuksal

76 İnalçık (2000), a.g.e., s.43.

77 İnalçık (2000), a.g.e., s.46.

ya da siyaset bilimi açılarından değerlendirilmiş ve önemli ve etkili açıklamalara kavuşturulmuştur. Köprülü ise ele alınan çalışmasıyla devleti tarihsel olarak ele almakta ve tarih biliminin yöntemiyle açıklamaktadır.

Köprülünün bu yazı bağlamında değerlendirilmesi tarihte devletin varlığını araştırmış olmasından kaynaklanmaktadır. Araştırdığı elbette Türk devleti olduğundan, yaptığı çalışma bir kat daha anlam kazanmaktadır. Tıpkı çağdaşı olan Hans Kelsen'in devleti hukukta aradığı gibi Köprülü de devleti tarihte aramaktadır. Kelsen devleti hukuka özdeş olarak değerlendirmişken, Köprülü devleti kamu kurumlarında bulmaktadır. Unvanlarda, egemenliğin kaynağında devletin izlerini, sürekliliğini aramaktadır.

Köprülünün açtığı çığır çok anlamlıdır. Ancak her halde Cumhuriyet'in kuruluşu kendisi ve görüşleri bakımından çok daha anlamlı olmuştur. Ne var ki bağımsızlık kolay kazanılmasa da kolay unutulduğundan olsa gerek Köprülü de ülkemizde unutulmuştur. Oysa bugün yabancı ülkelerde kendisi adına yarışmalar düzenlenmekte ve ödüller dağıtılmaktadır.

Sonuç olarak Köprülü, Türk tarihine yeni bir yöntem getirdiği gibi tarihçinin de nasıl yetişmesi gerektiğini de öğretmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki bu disiplinin araştırmacıları çok yönlü yetişmek bir yana, çağdaş tarihçilik düzeyine ulaşmak için de çok çalışmak durumundadırlar. Ancak tıpkı Köprülü gibi kısır ve tek yanlı dayatmalara nesnel ve genel geçer yanıtlar aramalı ve bulmalıdırlar. Nitekim aktarmacılık ve taklitçilik ile varılan yer, gidilecek yer değildir.

Kaynakça

- Akpınar, Turgut (1999), *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi*, İletişim Yay., 2.baskı, İstanbul.
- Akşin, Sina (2001), *Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi*, İmaj Yay., 4.bası, Ankara.
- Arsal, Sadri Maksudi (1947), *Türk Tarihi ve Hukuk*, İÜHF Yayını, İsmail Akgün Matbaası.
- Arslan, Mahmut (1990), "Eski Türk Devlet Anlayışı ve "Çifte Hükümdarlık" Meselesi", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu 21-26 Mayıs 1984 Elâzığ Bildiriler*, Abdulkadir Yuvalı (ed.), Elâzığ, s.223-242.
- Berktaş, Halil (1989), *Kabileden Feodalizme*, Kaynak Yayınları, 2.baskı.
- Çoker, Fahri (1983), *TTK, Kuruluş Amacı ve Çalışmaları*, TTK Basımevi, Ankara.
- Divitçioglu, Sencer (2000), *Köktürkler, Kut, Küç, Uluğ*, YKY, 2.baskı, İstanbul.
- Divitçioglu, Sencer (1992), *Nasıl Bir Tarih? "Kök Türkler, Karahanlılar"*, Bağlam Yayınları.
- Faroqhi, Suraiya(2001), *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2000), *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2006), "Türkiye'de Modern Tarihçiliğin Kurucuları", *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl 2, sayı 7, Kış, s.1-44.
- İzgi, Özkan (1990), "İslamiyetin Kabulünden Önceki Türk Tarihi", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kollokyumu 21-26 Mayıs 1984 Elâzığ Bildiriler*, Abdulkadir Yuvalı (ed.), Elâzığ, s.135-140.
- Kafesoğlu, İbrahim, Donuk, Abdulkadir (1990), "Türk Tarihinin Taksimatı (Türk Tarihinde Çağlar Mes'esi)", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu 21-26 Mayıs 1984 Elâzığ Bildiriler*, Abdulkadir Yuvalı (ed.), Elâzığ, s.37-46.
- Kitapçı, Zekeriya (1990), "Türk Tarihinin İslam Tarihi İle Birleşmesi ve Bütünleşmesi", *Fırat Üniversitesi Tarih Metodolojisi ve Türk Tarihinin Meseleleri Kolokyumu 21-26 Mayıs 1984 Elâzığ Bildiriler*, Abdulkadir Yuvalı (ed.), Elâzığ, s.273-292.

- Köprülü, Fuad (1943), *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları*, TTK Basımevi, Ankara.
- Köprülü, M. Fuad (1931), "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, Cilt 1.
- Köprülü, Fuad (1983), "Eski Türk Unvanlarına Ait Notlar", *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ötüken, İstanbul.
- Köprülü, M. Fuad (1937), "Ortazaman Türk Hukuki Müesseseleri: İslam Amme Hukuku'ndan Ayrı Bir Türk Amme Hukuku Yok Mudur?", Devlet Basımevi, İstanbul.
- Krader, Lawrence (1993), "Devletin Asya Göçebeleri Arasındaki Kökeni", *Erken Devlet*, (ed.) Henri J.M. Claessen, Peter Skalnik, İmge Kitabevi, çev. Alaeddin Şenel.
- Mumcu, Ahmet (1985), *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yay., 2.baskı.
- Niyazi, Mehmed (1999), *Türk Devlet Felsefesi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2001), *Gelenekten Geleceğe*, Ufuk Kitapları, İstanbul.
- Türkdoğan, Orhan (2003), *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.